

Ключови думи:

*Collatio legum
Mosaicarum et Romanarum,
библейско право, римско
право, правораздаване, апо-
логетика, универсализъм*

Keywords:

*Collatio legum
Mosaicarum et Romanarum,
Biblical Law,
Roman Law, Justice,
Apologetics, Universalism*

**Prof. Malina Novkirishka-
Stoyanova, Dr. Habil.**

*Member of the Law
Department of New
Bulgarian University*

*e-mail:
mnovkirishka@nbu.bg*

*Professor of Private Roman
law at the Law Department
of NBU*

*Areas of specialization:
Private Roman Law,
Comparative Law, History
of Roman Law, Ancient
Legal Systems, Roman Law
Reception in Europe.*

*Author of monographs and
articles in professional
periodicals in Bulgaria and
abroad.*

Malina Novkirishka-Stoyanova

**A Unique Comparative Legal Study
From Late Antiquity
(Collatio legum Mosaicarum
et Romanarum)**

*The article presents some of the main problems related to the study of a unique comparative legal work from Late Antiquity – Comparison of the law of Moses and Roman law (Collatio legum Mosaicarum et Romanarum). The manuscripts in which it is contained, its structure and content are examined. The author's generalizations of existing theories about his origin, authorship and purposes of compilation have a particular importance. The author maintains that if the work was originally composed in the late 3rd and early 4th centuries and had a rather pragmatic focus on the application of official Roman law among the Jewish communities, which had significant privileges and jurisdiction, then more later, interpolations were introduced for apologetic purposes, which does not exclude its application in *episcopalis audientia*. The general conclusion point to the creation a *Collatio* by one or more erudite and good lawyers and religious scholars who have made a brilliant comparison of the law of Moses and Roman law to achieve not only the specific goals of its time, but also to present a universal importance of law and religion in the protection of man and his values.*

<https://doi.org/10.33919/yldnbu.19.9.2>

Малина Новкиришка-Стоянова

Едно уникално сравнително-правно съчинение от Късната античност

(*Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*)

Статията е посветена на някои от основните проблеми, свързани с изследването на едно уникално сравнително-правно съчинение от Късната античност – Съпоставка на Мойсеевия закон и римските закони (*Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*). Последователно са разгледани манускриптите, в които се съдържа то, неговата структура и съдържание. От особено значение са обобщенията на автора на съществуващите теории относно неговия произход, авторство, предназначение и цели на компилирането му. Поддържа се тезата, че ако първоначално съчинението е съставено в края на III началото на IV в. и е имало по-скоро прагматична насоченост за прилагане на официалното римско законодателство сред еврейските общности, които са имали значими привилегии и своя юрисдикция, то по-късно в него са внесени интерполации с апологетична цел, което не изключва и прилагането му в *episcopalis audientia*. Изводите от изследването насочват към създаването на *Collatio* от един или няколко ерудирани и добри юристи и познаващи религиозните норми, които са направил блестяща съпоставка на Мойсеевия закон и римските закони, за да постигнат не само конкретните за своята съвременност цели, но и да представят едно универсално значение на правото и религията в защита на човека и неговите ценности.

1. Въведение

През 2009 г. издателство Сиби издаде превод на български език, интерпретация и коментар на латинския текст на един уникален извор на римското право, известен като *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* („Съпоставка на Мойсеевия закон и римските закони“)¹. Книгата беше продукт на съвместната ми работа с колегите проф. Мария Костова и

¹ Вж. Съпоставка на Мойсеевия закон и римските закони/*Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*. Мария Костова, Малина Новкиришка-Стоянова, Теодор Пиперков. С.: Сиби, 2009, 192 с.,

гл. ас. Теодор Пиперков и едно голямо предизвикателство както с оглед интерпретацията на латинския текст и неговата правна коректност, така и в необходимите коментари и приложения и събирането на относимата научна литература.

В Нов български университет беше организирано представянето на книгата на 30 ноември 2009 г., като особеният интерес на студентите от департамент „Право“ беше подкрепен и от студенти и преподаватели по латински език и антична и средновековна история и култура². И ако се връщам отново към това съчинение, то е по повод на една нова тенденция в изследването и изучаването на римското право, вече утвърдена в големите европейски университети, чийто инициатор е почетният доктор на НБУ академик Антонио Фернандес де Бухан. В последните десетилетия на ХХ в. в Испания той започва организирането на школа, в която се включват преподаватели по римско право, като основната задача е представянето на античното право в историко-сравнителен план не само в частното, но и в публичното право. Така се създава цяла колекция от монографии, които наброяват вече повече от 60, на престижното мадридско издателство за правна литература Dykinson³. В момента почти всички международни форуми по римско право включват изследвания и на римскоправната традиция в Европа и в Латинска Америка, а също и много съпоставителни изследвания на римското право с другите антични правни системи. Това обаче е една изследователска дейност, разгърната в Новото време, в търсене на полезните модели, принципи и концепции на античното право, неговия универсализъм и хуманност, които преминават темпоралните граници на своето създаване и прилагане. Много малко обаче са сравнителноправните съчинения в Античността и Средновековието.

В рамките на съвременните историко-правни и компаративно-правни изследвания бих искала да привлека вниманието към *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*⁴ – едно уникално, дори бих казала – единстве-

ISBN 9789547306059. Всички цитати на текстове в статията са от тази книга. Значителната литература относно този източник е събрана в библиографията към изданието.

² Вж. за представянето на книгата <http://iusromanum.eu/s-bitia/-/blogs/s-postavka-na-mojseevia-zakon-i-rimskite-zakoni>

³ Вж. www.Dykinson.com и Coleccion derecho romano y cultura clásica и по-специално сборниците със статии от международните конгреси по сравнително-историческо изследване на римското и съвременното право: *Nacia un Derecho Administrativo y Fiscal Romano* (curr. A. Fernández de Buján), vol. I, Madrid, 2011; vol. II, Madrid, 2013; vol. III, Madrid, 2016; vol. IV, Madrid, 2020 (под печат).

⁴ За краткост в статията ще използвам само първата част от заглавието – *Collatio*, както и назоваването му като Съпоставка, компилация, сборник и пр.

но съчинение от Античността, тъй като не са открити други подобни. В него е направена съпоставка между две напълно различни по произход, концепция, правна техника и насоченост правни системи – римското и библейското право. От самото откриване на манускриптите, в които се съдържа това съчинение, през XVI в. и до наши дни то е обект на непрекъснато изследване, представяне и аргументиране на различни хипотези относно авторството, датирането, целта и пр.⁵ Именно начинът, по който е направено съпоставянето на две принципно несъпоставими правни системи и целите, за които е създадено това съчинение, представляват едно научно предизвикателство, но и продължават да будят интерес към отношението на правото и религията към общочовешките ценности в една твърде отдалечена от съвременността епоха, позната предимно на специалистите по късноантична и църковна история, епиграфия и теология.

2. Ръкописите и наименованието

Приема се, че текстът на *Collatio* се съдържа в три ръкописа⁶. Най-старият според Mommsen е от IX в. и днес е известен като Берлински (*Codex Berolinensis*, Lat. fol. № 259)⁷. Счита се, че той е най-пълният от трите ръкописа. Открит е през 1570 г. във Франция в манастира Сен Дени, от Pierre Pithou. Той е публикуван три години след откриването му, но оригиналът е изгубен и открит отново през 1822 г. в Берлин (оттук и името му), където се намира в момента. В *Codex Berolinensis* освен съдържанието на *Collatio* е включен текст на Свети Григорий⁸, фрагменти от Институциите на Юстиниан, от Дигестите, някои Новели и *Epitome Iuliani*.

През 1822 г. във Виена е открит и втори ръкопис от Lancizollio, който според Mommsen също е от края на X в. – началото на XI в., и е наречен

⁵ Вж. значителната литература относно този източник, събрана в библиографията към цитираното в бел. 1 издание.

⁶ Вж. подробно у Frakes, R. M. *Compiling the Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum in Late Antiquity* (introduction historique, texte latin révisé, traduction anglaise, commentaire historique et juridique), Oxford, 2011; Montemayor Aceves, M. E. *Comparación de leyes mosaicas y romanas (Mosaicarum et romanarum legum collatio)*. Instituto de Investigaciones Filológicas e Instituto de Investigaciones jurídicas. México, 1994, p. XXVII–XXVIII и цитираната там литература.

⁷ Така е споменат и от Mommsen в Krueger, P., Mommsen, Th., Studemund, W. *Collectio librorum iuris antejustiniani*. T. III. Berlin, 1890, reed. 1980, p. 108–198 и по-специално p. 112.

⁸ Фактът, че заедно с *Collatio* се намира текст, приписван на Свети Григорий Велики, който е *doctor ecclesiae*, един от най-видните Отци на Църквата, римски папа от 509 до 604 г., се счита за доказателство за добрия прием и висок престиж, който *Collatio* е имала в християнската общност от VII в. насетне.

Виенски (*Codex Vindobonensis*, № 2160, като преди това се е намирал в Залцбург, № 360). *Collatio* се намира накрая след Новели и други правни текстове. Ръкописът започва с израза „*Incipit liber primus*“, което според изследователите е индикация, че това е само първата книга от по-обширно съчинение. Прегледът на съдържанието, което с малки изключения в два титула (*X. De deposito*, *XVI. De legitima successione*) съдържа основно наказателноправни норми, подкрепя такава хипотеза.

Третият ръкопис според Mommsen е от X в. и е открит от Bluhme във Верчели, Италия, откъдето е и назоваването му като Верчелски (*Codex Verceliensis*). Там текстът също е накрая след фрагменти от *Corpus juris civilis*, *Epitome Iuliani* и теологичен трактат за санкциониране на кръвосмешенията (*De incestis*). Публикуван е от Blume през 1833 г. и представлява второто издание на ръкописа⁹.

Според Schulz¹⁰ трите ръкописа, които са достигнали до нас, са свързани с два други, които не са открити, но за които има косвени сведения. Той предполага съществуването на един общ ръкопис, който е съдържал цялото произведение, но от който с различни цели са правени преписи на отделни части и по различни причини другите са се изгубили. В запазените ръкописи няма нито увод, нито съдържание, споменаване на автора, целта на създаване на сборника и пр. Всеки един от ръкописите завършва сякаш неочаквано в титул XVI, като липсва и заключение. Възможно е също този титул да е бил преходът към частноправната материя, в която наследственоправните въпроси са поставяни на преден план и са под юрисдикцията на Църквата, а една от хипотезите е, че *Collatio* е използвано основно в *episcopalis audientia*.

Girard¹¹ отбелязва, че вероятно Schulz е разполагал с някакви сведения за общия текст, от който са създадени откритите ръкописи, но не е коментирал тези сведения.

⁹ Първоначалното издание от 1833 г. е включено по-късно в общия сборник с римскоправни източници преди Юстиниан – Вж. Bluhme, F. *Lex Dei sive incerti scriptoris Mosaicarum et Romanarum legum Collatio*. – In: *Fontes Iuris Romani Antejustiniani (FIRA)*, Bonnæ 1835. Преди публикуването от Blume текстът е издаден в три последователни години от Pithou и има още 17 публикации от различни автори в различни сборници с текстове по римско право в средновековните му интерпретации. Пълен преглед на литературата вж. в библиографията на българското издание.

¹⁰ Schulz, F. *Die Bibliche Texte Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum en Lombardi*. Roma, Pontificia Universitas Lateranensis. 1936, p. 558.

¹¹ Girard, P., Senn, F. *Textes de droit romain*. T. I, 7e. ed. Paris, 1967, p. 545-590 и на <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>

Най-пълнен е Берлинският манускрипт, а и за трите изследователите са направили съпоставка на текстовете, които не се различават съществено в съдържанието, а някои пропуски се отдават на преписването от някакъв основен оригинален текст. И трите ръкописа се предполага, че са създадени в Северна Италия.

Collatio не се цитира в никакви текстове от Късната античност. Първото споменаване на титули 5 и 6 (макар и с погрешна номерация) е от архиепископа на Реймс Hincmar в текст *De divortio Lotharii et Teutbergæ*, като се предполага, че той е имал на разположение някакъв кодекс, в който *Collatio* е съставлявала първата част, но вероятно са били включени и *Epitome Iuliani* и *Breviarium Alarici*.

Всеки един от манускриптите е със заглавие *Lex dei quam praecepit dominus ad Moysen* (Закон Божий, който бог предаде на Мойсей), но според Момзен то е по-късна интерполация. Подобно схващане се отбелязва и в повечето от специално посветените на този текст изследвания, свързано с предполагаемата апологетична цел на съчинението.

При първото издание на сборника през XVI в.¹² Pierre Pithou (на латински Petrus Pithoeus) се дава заглавието *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*¹³. Общоприето е, че това заглавие е в резултат на намерението на издателя да се подчертае сравнителният и компилативен характер на съчинението, съдържащо съпоставяне на Мойсеевия закон с римските закони. Очевидно то е много удачно избрано, тъй като класификацията на съчинението е изключително трудна поради липса на каквито и да е указания за предназначението, авторството, целта на създаване и използване и липсата на интегралния му текст.

Терминът „*collatio*“ е субстантивизирана форма на глагола *confero*, който има многобройни значения – „събирам на едно място, обединявам,

¹² Pithou, P. *Mosaicarum et Romanarum legum collatio*, Paris, 1573.

¹³ Това заглавие обикновено се изписва на латински в повечето съчинения, вкл. и съвременните, като понякога се прави и превод на съответния език – вж. бел. 2. В някои съчинения са включени и двете заглавия: вж. Bluhme, F. *Lex Dei sive Mosaicarum et Romanarum legum collatio*. Bonnæ, 1833; ID. *Lex Dei sive incerti scriptoris Mosaicarum et Romanarum legum Collatio*. – In: *Fontes Iuris Romani Antejustiniani* (FIRA), Bonnæ 1835.; Triebs, F. *Lex Dei sive Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*. Breslau, 1902. На български в изданието на Сиби от 2008 г. след много консултации с филолози предложихме превода като „Съпоставка на Мойсеевия закон и римските закони“. Латинският текст на *Collatio*, по който е направен българският превод с бележки и коментар, цитиран в бел. 1, следва изданието на V. G. Teubner – *Iurisprudentiae antejustinianae reliquias, compositas a Ph. Eduardo Huschke, editio 6, aucta et emendata ediderunt E. Seckel et B. Kuebler, t. II, Reprint der Originalausgabe von 1911 und 1927. Leipzig, 1988, p. 325–394.*

резюмирам, съставям, съединявам, присъединявам, поставям на едно ниво, съдействам, полезен съм, съпоставям, сравнявам, привеждам, насочвам, претворявам, превръщам“ и пр.¹⁴. Съответно *collatio* означава „събиране на едно място, включително на плячка, средства, вещи, но също и военно сражение, съединение, съчетание“ и пр. В смисъл на съпоставка, паралел, сходство или аналогия или най-общо сравнение или съпоставяне на информация лексемата се използва както за абстрактни, така и за конкретни явления и вещи¹⁵.

Ако изхождаме от тази лингвистична позиция, очевиден е подходящият избор на това заглавие за ръкописа, защото то включва не само поставянето в паралел на Мойсеевия закон и римските републикански закони, императорски конституции и становища на юристите, но и събирането в титули на относимата за най-важните престъпления материя, която да е полезна за правоприлагането. В този смисъл може да се възприеме и едно трето, озаглавяване на изследването на ръкописа от Samuel Stryck: *Leges forenses Mosaicae cum iure Romano collatae*, издадено в Leipzig през 1745 г., което може да се преведе като „Мойсееви съдебни закони, събрани с римското право“¹⁶. Тъй като книгата е библиографска рядкост дори за специализираните библиотеки, не може да се направи извод защо авторът

¹⁴ Вж. повече от 19 значения в Дворецкий, И. Латинско-русский словарь. Москва, 1980 на <http://linguaeterna.com/vocabula/>, подобно и в Oxford Latin dictionary. Oxford 1968, p. 397–398.

¹⁵ Вж. Дворецкий. Цит. съч. на термина *collatio*; вж. и Oxford Latin dictionary, cit., p. 350, където основното значение е „поставяне заедно, противопоставяне и ангажиране в битка (воен.), събиране на нематериални обекти или комбиниране“, следвано от всякакви имуществени сборове – данъци, такси към държавата, императора или организации и фондове, вноски, събиране на пари за поправка на публични пътища и сгради, окрупняване на имущество с определена цел и т. под. Едва на четвърто място терминът се свързва със действието или процесът на събиране с цел сравнение, определяне на идентичност, сходство или аналогия. Приведени са примери от Cic., *Rhet. Her.*, 2.13; *Tuscul.*, 5.85; Sen., *Ep.*, 120.4; Plin., *Ep.*, 6.16.16; 5.8.12; *Quint., Inst. Orat.*, 5.11.23; 8.3.77; и др. Типично правно е значението на *collatio bonorum* – институт, с който се означава привнасянето на получено имущество от децата на *pater familias* преди смъртта му като зестра, дарения и т. под. и които се връщат като имуществена стойност в наследствената маса, ако те искат да участват като законни наследници при разпределяне на наследството. Аналогично е и *collatio dotis* за зестрата на съпругата при смърт или развод със съпруга ѝ, *collatio donationis* и пр. вж. *D. 37.7; CJ. 6.20*. Срв. и Berger, A. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia, 1053, p. 395. Той отбелязва и термина в мн. ч. – „*collationes*“ за означаване на различни публични плащания (редовни и извънредни) в натура и пари, дължими от арендаторите на фискални, емфитевтни или муниципални земи – вж. *CJ. 10.28; 11.65; 74; 75*, но арендаторите на императорски земи са освободени от такива плащания – *CJ. 11.75*. Съответно с термина „*collator*“ се означава задълженото за такива плащания лице.

¹⁶ Във връзка с това вж. и коментара на Мойсеевите закони с оглед на съдебната практика от 1714 г. на Wilhelm Zepper „*Legum mosaicarum forensium siccuntia explanatio*“, написана на латински, на <https://books.google.bg/books?id=G2xXAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=bg#v=onepage&q&f=false>

е избрал това заглавие и доколко е разполагал с допълнителна информация за целта на сборника като предназначен изцяло за съдебната практика. Към края на XVIII в. не би могло да се приеме наличието на специализирана и ограничена само спрямо еврейската общност юрисдикция в която и да е страна в Европа, така че вероятно авторът е имал предвид използването на съчинението, създадено в съответствие с християнската традиция, в църковните юрисдикции.

3. Структура и съдържание на *Collatio*

Запазеният текст на *Collatio* не е цялостен. Предполага се, че ако той е от първата част на съчинението, посветена предимно на наказателно-правна проблематика, но предвид на римската концепция за единството на правото е имало и втора част, посветена на частното право. Обаче тъй като там измененията в Средновековието са по-значителни, се предполага, че тя не е била обект на преписване (поне не след XII в.) и затова не се е запазила.

Най-общо *Collatio* се определя структурно като сборник с нормативни текстове с библейски и светски характер и свързаното с тях тълкуване на римската юриспруденция и на анонимния автор. При ретроспективен анализ на древните сборници с норми обикновено се подчертава, че те имат по-скоро компилативен характер от гледна точка на съвременното понятие за систематика¹⁷. Същевременно в правосъзнанието на актуалния законодател те са закони, т. е. обобщени нормативни актове, които регулират цялостно живота на хората¹⁸. При преценката им обаче не бива да се ръководим от съвременните понятия и термини и да отричаме логиката на систематизацията на нормите в Античността. Всеки древен народ именно в законодателните актове възплъщава своето схващане за правото като нормативна система, в тях се отразяват философските, политическите и религиозните възгледи¹⁹.

¹⁷ Срв. Cabrillac, R., *Les codifications*, Paris 2002, p. 9 ss.

¹⁸ Понякога в литературата те се наричат сборници със закони или само закони, като в понятието „закон“ се влага по-различно съдържание от съвременното. Срв. Maine, H., *Ancient Law*, 1861, Chapter 1. *Ancient Codes*, на сайта <http://socserv.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/maine/anclaw/chap01>

¹⁹ Вж. в този смисъл, макар и по отношение само на римското право Gaudemet, J., *Tentatives de systematisation du droit à Rome*. – In: *Index 15* (1987), p. 79–96. Срв. и статията на Casavola, F. *Verso la codificazione traverso la compilazione*. – In: *La codificazione del diritto dall'antico al moderno*, Napoli, 1998, p. 303 ss.

За сборниците с нормативни текстове от Късната античност е характерен такъв компилативен характер (напр. в началото на следкласическия период са характерни сборниците, които също нямат автентично заглавие – *Fragmenta Vaticana*, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, *Libro Syro-Romano*, към тях се причислява и *Collatio*.

Така като римско законодателство в сборника е включено приложимото право към момента на съставянето – старото законодателство, съставено от комициални закони, сенатусконсулти, преторския едикт (кодифициран в *Edictum perpetuum*), отделно съчиненията и становищата на юристите с *ius publice respondendi* и *mos majorum*, коментирани от юриспруденцията и означавани общо като *iura*, и паралелно императорските конституции от четирите вида, означавани като *leges* и обединени в частните кодификации (*Codex Gregorianus* и *Codex Hermogenianus*) и, макар и спорно, от официалната кодификация – *Codex Theodosianus*²⁰.

Сборниците от типа на *Collatio* са резултат от стремежа на императорската канцелария и ангажираните към императора юристи да създадат удобни за ползване в практиката пособия, като хармонизират източниците по най-важните материи в съответствие с историческата действителност. Традиционализмът и консерватизмът на римската юриспруденция не позволяват да се отхвърли старото право, не търсят начини да се избегнат остарелите или неприложими в новите условия норми. Благодарение обаче на тази тенденция до съвременността достигат произведения, които иначе биха били изгубени.

Collatio legum Mosaicarum et Romanarum е сборник, който не би могъл да се нарече кодификация на Мойсеевото и Римското право, както се отбелязва в учебни курсове, енциклопедии и речници. Терминът „*codificatio*“ не съществува в класическия латински език, той е създаден значително по-късно в съвременните езици, произхождащи от латинския, въз основа на лексемата „*codex*“²¹. Терминът „*compilatio*“ също няма правно-техническо значение в този смисъл в латинския език²².

²⁰ Вж. най-общо за следкласическите източници на правото у Gualandi, G. *Legislazione imperiale e giurisprudenza*. Т. 1–2. Bologna, 2012, както и студията ми „*Leges* и *iura* в следкласическото римско право“ – в: Юридическо списание на НБУ (*Law Journal of NBU*) 2 (2012) – на сайта на НБУ – <http://www.nbu.bg/index.php?l=3265> и цитираната там библиография.

²¹ Вж. по-подробно Новкиришка-Стоянова, М. *Античните кодификации*, С., 2007, глава II и VI. За термина *codex* вж. най-общо у Verger. *Op. cit.*, р. 391, където има и кратка информация за различните кодекси в Древен Рим.

²² В два фрагмента от Дигестите (той означава „ограбване“, а Цицерон често го използва както в смисъл на „похищение, кражба, грабеж“, така и като „плагиатство“ или „натрупване на документи“.

Наред с това в заглавието на латински се съдържа лексемата “*lex*”, която обаче е полисемантична и има съществено развитие, при това понятието за закон е твърде различно според библейските текстове и според римската правна концепция, което ще разгледам по-долу.

В манускриптите, в които при детайлен анализ се откриват само незначителни различия, се съдържат два основни масива от норми, които някои автори определят като източници на съчинението²³.

На първо място са поставени текстове, които са свързани с т. нар. Мойсеев закон. Акт с такова наименование според римските и съвременните разбирания за закон, но се счита, че така обобщаващо по този начин са назовавани нормативните предписания, съдържащи се в Тората. Ако следваме приемано за автентично заглавие “*Lex Dei*”, т. е. „Божествено право“, то е изразено чрез слова, приписвани на Мойсей като негов първожрец (*Moyses Dei sacerdos haec dicit, Moyses dicit, Moyses dixit ...*).

В източниците и в историографията съществуват различни наименования на нормите от древноеврейското право, които се счита, че са предадени от бог Йехова на Мойсей и впоследствие допълнени и доразвити съгласно Божията воля. Често се споменава за „Мойсеев закон“ (на иврит *תּוֹרַת מֹשֶׁה*, на латински *Lex Mosaica*)²⁴, „Мойсееви закони“, „Мойсеево законодателство“, като в термините се влага съвременно съдържание, с което не се допринася за изясняване на тяхното автентично съдържание. Независимо от терминологичните различия по този начин се означава систематизацията от обобщени норми и казуистика с религиозен, морален и обичаен характер, които уреждат основните отношения в древноеврейското общество. В *Collatio legum* е употребено множествено число, което се отнася до обединението на Мойсеевия закон с множеството римски закони. В случая въобще не става въпрос за множество законодателни актове, като се има предвид еврейската традиция на нормотворчеството и спорната според историците нормотворческа компетентност на самия Мойсей или който и да е друг владетел. Бог Йехова е единственият суверенен законодател и в

Имайки предвид това автентично значение на термина, императорите Теодосий II и Юстиниан, независимо от компилативния характер на техните сборници, ги провъзгласяват за кодекси.

²³ Вж. Oliver Sola, M. C. Génesis de la Mosaicarum et Romanarum Legum Collatio. – In: RGDR 9 (2007), p. 4 ss. на https://www.iustel.com/v2/revistas/detalle_revista.asp?id_noticia=401196

²⁴ Относно споменаването на Мойсеевия закон вж. Книга на Иисус Навин 8: 31–32. Според някои тълкувания на Изход, 19:5, 6 предоставянето на Десетте Божии заповеди на Мойсей е около 1513 г. пр. Хр.

същински смисъл нормативната воля е изразена от него, а Мойсей само я предава на сънародниците си и следи за нейното спазване²⁵.

Някои автори подчертават, че не бива да се отрича и самостоятелното участие на владетеля като посредник между Бога и народа при създаването на тези норми. Така напр. в Новия завет многократно се указва на дейно участие на Мойсей при създаването на законите, като се задава и реторичния въпрос: „Не ви ли даде Мойсей закони?“, или се утвърждава „Трябва да се изпълни всичко, записано в Мойсеевия закон“ и пр.²⁶.

Във връзка с т. нар. Мойсеево законодателство следва да се има предвид също, че тези древни норми са събрани в писмени актове значително по-късно, към тях са добавяни други обичайни норми, първоначалните повели на Бога са обогатявани с казуистика и в крайна сметка се създава своеобразна протокодикация на обичайното право, която се счита за основана на Божиите слова.

Значителна част от предписанията, включени в *Collatio legum* като части от т. нар. Мойсееви закони, се съдържат в Библията и по-специално в Тората, която съответства на т. нар. Петокнижие (на гръцки „Pentateuque“), с което се назовават първите пет книги на Библията. Въпреки известна степен на абстрактност в т. нар. Мойсеево законодателство, в Стария завет се съдържа значителна казуистика, типична и за другите законодателни сборници на Античността. Същевременно в еврейското право се наблюдава много по-малка приемственост на норми от другите народи на Близкия изток, като изключим някои норми на египетското право, запазени от времето на пребиваването на евреите под властта на фараона²⁷.

Една от най-силните страни на юдейското вероучение е разработката на морални заповеди, които излизат извън рамките на стриктно-религиозни постулати и имат и правно значение. Обикновено те се идентифи-

²⁵ В повечето източни антични монотеични държави – напр. през XVIII в. пр. Хр. Бог Мардук, наричан също и Шамаш, предава на вавилонския цар Хамураби в израз на своята божествена воля закони, които в съвременността означаваме като Кодекс или Закони на Хамураби. Подобна традиция съществува и за ведийското законодателство в Древна Индия, както и в Древен Китай. Но традицията не е изолирана само в Древния Изток. В Спарта в IX–VIII в. пр. н. е. Ликург предоставя на спартиатите закони, създадени в резултат на техния съюз с боговете – т. нар. Велика Ретра (букв. закон – изречение), запазена според преданието в биографията на Ликург от Плутарх.

²⁶ Срв. Йоан, 7:19; Лука, 24:44.

²⁷ Вж. Cohen, B. *Law and tradition in Judaism*, New York, 1959; Jaeger, N., *Il diritto nella Bibbia: giustizia individuale e sociale nell'Antico e Nuovo Testamento*, Assisi 1960; Volterra, E., *Sulla redazione dei contratti nell'antico diritto ebraico*. – In: Synteleia V. Arangio-Ruiz', Napoli 1964, p. 1190–1197; както и Баскин, Ю. Я., Библия и международное право. – в сп. Правоведение, 5 (1991), 40–48.

цират с Декалога на Мойсей (от гр. *Dekalogos* – десетословие, Декалог, на иврит תּוֹרַת הַדְּבָרִים – преведена като Десетте думи, често превеждано и като Десетте Божии заповеди) и са в основата на всички други нормативни предписания²⁸. Същевременно това са и норми с универсален характер, познати на всички цивилизовани народи и насочени към съхраняване на основните ценности в живота на хората – религиозното съзнание, почитта към предците и родителите, опазването на живота, честта, имуществото на ближния, поддържането на нормални отношения между хората без измама, лъжа, прелюбодеяние, гарантирането на справедлив съдебен процес и пр.

При детайлен анализ на текстовете, включени в началото на всеки титул от *Collatio*, позоваването на еврейското право е във връзка с книгите на Библията Изход, Левит, Числа и Второзаконие, но те не са взети от еврейския текст на Танах или пряко от Тората²⁹. Липсва обаче позоваването на Битие, първата книга от еврейската Тора. Предполага се, че позоваването на *Septuaginta*³⁰ е взето от неизвестна за нас версия (поради липсата на

²⁸ Срв. Изход, 20:3-17; Второзаконие 5: 7–21.

²⁹ Танах (на иврит תנ"ך, назовавано също и Микра (מִקְרָא)–„Четиво“ и Китвей ха-кодеш (שְׂדֵקָה יְבִרְתָּ) – „Свещено Писание“, е назоваването на иврит на еврейската Библия, като се счита, че това е оригиналното съдържание на старозаветните писания. То е акроним, създаден през Средновековието, от названията на трите ѝ основни части: Тора (на иврит: תּוֹרָה), което означава „закон“, наричана още „Хумаш“ (на иврит: חֻמָּשׁ), и означаваща „Петте“ или „Петте книги на Мойсей“, Петокнижието, което се счита за законът за евреите; Невиим (на иврит: נְבִיאִים), означаващо „Пророци“, и Кетувим (на иврит: סְפָרִים), означаващо „Писания“, т.е. агиография. Текстовете на Танах са написани първоначално на древноеврейски език, но някои са и на древноарамейски. Те се отнасят до най- древната история еврейската традиция. Вж. обобщено у Добыкин, Д. Г. Лекции по введению в Священное Писание Ветхого Завета: курс лекций. СПб., 2013, 23–24; Вейнберг, И. Введение в Танах. Иудаистские и христианские толкования Танаха, на http://jhistory.nfurfman.com/traditions/tanah008_04.htm

³⁰ *Septuaginta* или *Interpretatio Septuaginta Seniorum* (на латински „превод на седемдесетте старци“, на гръцки Ἡ μετάφρασις τῶν ἑβδομήκοντα) е най-ранният запазен до днес сборник, съдържащ превод на Стария завет от иврит на старогръцки език. Предполага се, че е създаден през III в. пр. Хр. в Александрия от 70 преводачи и след това до I в. пр. Хр. е допълван и обогатяван. Този текст се счита за широко използван в елинистичния юдаизъм, но е отхвърлен от талмудическия юдаизъм. Общото съгласие на еврейските общности да се направи такъв превод като начин за съхраняване на библиейската традиция е оспорено през II в. сл. Хр., тъй като Септуагинта е използвана изключително от християните. Цитати от нея се срещат в Новия завет, основно в Евангелието на Лука. Въпреки унищожаването на много от преписите по време на гоненията на християните в Римската империя до началото на IV в., те очевидно са били толкова многобройни, та са се съхранили и от тях са направени преводите на други езици, макар и за официалните преводи по-късно да се е предпочитал еврейският оригинал. Вж. подробности относно този източник в монографията на Вевюрко, И. С. Септуагинта: древногреческият текст Ветхого Завета в истории религиозной мысли. – Москва, 2013, както и Селезнёв, М. Г. Еврейский текст Библии и Септуагинта: два оригинала, два перевода? – В: XVIII Ежегодная богословская конференция ПСТГУ: Материалы. Москва, 2008, 56–61 на <http://pstgu.ru/download/1280828738.seleznev.pdf> и Simon-Shoshan M.

точна препратка) и това не е от Вулгата³¹. Според някои автори моделът, следван в *Collatio*, е този, който съответства на християнската традиция, а не на еврейската и не е този, който съответства Второзаконието³².

Изследователите на еврейското право – както традиционалистите, така и тези, които отстояват историко-критически позиции, считат като първи еврейски сборник с нормативни предписания Тората (на иврит תּוֹרָה, интерпретирано буквално като учение, закон, но също и като отделна норма, на български първите пет книги от Библията, Петокнижието), тъй като в нея се съдържа законодателната част на Библията. Това обяснява и съответните препратки на издателите на *Collatio legum* към съответните книги от Библията, в които е разгърната конкретната казуистика, свързана с представените норми.

Всъщност и заглавието, и подредбата на текстовете поставят на първо място именно тези разпоредби, но използвайки латинската терминология. Ако се приеме, че *Lex Dei* е всъщност Декалога (Десетте Божии заповеди) според то в сборника нито текстуално, нито субстанциално се възпроизвежда неговият текст в цялост. Специфичната повелителна форма на заповедите напълно отсъства. Ако се направи една съпоставителна схема, то видно от наименованията на титулите нормите на Декалога се отнасят твърде общо спрямо цялостния текст:

The Tasks of the Translators: The Rabbis, the Septuagint, and the Cultural Politics of Translation. –In: Prooftexts, 27.1.(2007), p. 1–39 на <https://muse.jhu.edu/article/222254/pdf>

³¹ *Biblia Vulgata* или само *Vulgata* означава „Общоприета Библия“ и е въведен като термин в края на Средновековието. Това е латинският превод на Светото Писание, основан на трудовете на Йероним Стридонски. Римският папа Дамасий нарежда през 80-те години на IV в. да се създаде единен превод, като работата продължава чак до смъртта на св. Йероним през 420 г. Тя се различава от предходния превод на Библията на латински, наричан *Vetus Latina*. От XVI в. *Vulgata* е официалната латинска Библия на католическата църква. Вж. най-общо у Стасюк, Ю. Новая Вулгата: история создания и некоторые особенности – В: Сибирский лингвистический семинар, 1 (2002) на http://www.binetti.ru/studia/stasiuk_3.shtml Вж. обобщено за тези извори у Oliver Sola, Op. cit., p. 7 ss.

³² Вж. становището на Oliver Sola, Op. cit., p. 16 ss. и цитираните от нея автори.

Божии заповеди (Мойсееви закони)	Титули на <i>Collatio</i>
VI заповед: „Не убивай“ (Изход 20:13).	I. <i>De sicariis et homicidiis casu vel voluntate</i> (За убийците и за случайните и преднамерените убийства), II. <i>De atroci iniuria</i> (За тежкото противоправно увреждане) III. <i>De iure et saevitia dominorum</i> (За правото и строгостта на господарите)
VII заповед: „Не прелюбодействуй“ (Изход 20:14) и част от X заповед „Не пожелавай жената на ближния“ (Изход 20:17).	IV. <i>De adulteriis</i> (За прелюбодеянията), V. <i>De stupratoribus</i> (За извратените) и VI. <i>De incestis</i> (За кръвосмесителните бракосъчетания)
VIII заповед: „Не кради“ (Изход 20:15).	VII. <i>De furibus et poena eorum</i> (За крадците и техните наказания)
IX заповед: Не лъжесвидетелствуй против ближния си“ (Изход 20:16).	VIII. <i>De falso testimonio</i> (За лъжесвидетелствата) и IX. <i>De familiaris testimonio non admittendo</i> (За недопускането на свидетелски показания за близки)
X заповед: „Не пожелавай дома, нивата, слугата, слугинята, вола или осела и всичко друго, което е на твой близък“ (Изход 20:17)	X. <i>De deposito</i> (За влога) XI. <i>De abactoribus</i> (За тези, които отвличат добитък) XII. <i>De incendiariis</i> (За подпалвачите) XIII. <i>De termino amoto</i> (За преместения граничен камък) XIV. <i>De plagiariis</i> (За тези, които отвличат хора)
Първите четири заповеди: „Да нямаш други богове освен мене. Не си прави кумир [...] да не им се кланяш, нито да им служиш [...]“ (Изход 20:3–11)	XV. <i>De mathematicis, maleficis et manicheis</i> (За астролозите, магьосниците и манихеите)

Няма пълно съвпадение между съдържанието на Титул XVI *De legitima successione*, който засяга въпроси от областта на частното право и е посветен на наследяването по закон, и Петата заповед от *Декалога* „Почитай баща си и майка си [...]“ (Изход, 20:12)³³.

Във връзка с това могат да се направят още някои уточнения. Според Giorgio Barone Adesi – един от последните ученици на Edoardo Voltera, който следва резултатите от съчинението му от 1930 г., за да се разреши загадката на съставянето на *Collatio* (т. нар. от него *enigmatica redazione*), е необходим детайлен анализ на съдържанието, от който да се тръгне към опитите за реконструиране на времето, мястото и авторството на този сборник. Той приема на първо място като безспорно, че основните норми, наречени Мойсеев закон, са от Петокнижието (книгите Изход, Левит, Числа и Второзаконие, но не и от книгата Битие), но следва концепцията на Volterra, че отклоненията от автентичния текст не се дължат на неопитност или непознаване на латинския превод, а са обвързани с особената структура на работата, в която библейските предписания трябва да се представят в максимална близост с римскоправните норми. Предполага се също и ползване на по-ранен от *Vulgata* на Свети Йероним превод на Стария завет на латински³⁴. Подобна задълбоченост на автора на съчинението е обект на дискусия в романистиката. Тя е подчертавана от Schulz³⁵, но оспорвана от Solazzi, който счита, че вместо да се приема аналогията и синхрона на нормите по-скоро се разкриват различията и противопоставянията на двете правни системи в тяхната същност³⁶.

Barone Adesi също приема, че ако се въздържа да придадем само апологетичен или сравнителен характер на *Collatio*, могат да се постигнат по-реалистични хипотези. Подборът на темите – предимно по наказателно право – в 14 и отчасти в още един от общо 16 титула на съчинението, са в съответствие предимно с Втората таблица на Декалога. Компиляторът е проявил особен интерес към предписанията от Петата Божия заповед нататък, наказуеми със смърт. Разпоредбите, които са представени в

³³ Използвани са препратки към православно издание на Библията на официалния сайт на Св. Синод на БПЦ на https://bg-patriarshia.bg/index.php?file=bible_old_testament.xml

³⁴ Barone Adesi, G. *L'età della Lex Dei*. Napoli, 1992, p. 155 ss.

³⁵ Schulz, *History*, p. 314 приема много умелата подборка на библейските текстове в *Collatio*, но счита, че те са добавени впоследствие към някакъв наръчник с римско право, създаден с практическа цел, т. е. приема създаването на работата поне на два етапа, възможно и от двама различни автори или някакъв колектив, и с последващи изменения и допълнения в църковните среди през Средновековието.

³⁶ Solazzi, *Collatio*, p. 481–4.

редактирана форма, не само не следват порядъка на Декалога, но са предимно върху предписанията от втората таблица, относими към любовта към ближния, защитата на неговата личност, имущество, фамилни и родови отношения.

В този смисъл назоваването на текста като „Закон Божий, който Бог предаде/предписа на Мойсей“ (*Lex Dei quam praecepit Dominus ad Moysen*) не е съвсем точно, тъй като не е възпроизведено изцяло, макар и в интерпретирана форма, съдържанието на Декалога – липсват разпоредбите от Първата таблица, които се отнасят до самата същност на юдаизма и са от първостепенно значение за всеки евреин. Те са само загатнати, при това в контекста на репресиране на ересите и езическите гадатели, както и на манихейството. Това съществено отсъствие на най-важната част на Декалога е причината, макар и предимно в по-старите изследвания, да се отхвърля хипотезата за еврейския произход на автора на *Collatio*. Струва ми се обаче, че то не може да се отдава нито на непознаване, нито на пренебрегване на Първа до Четвърта Божия заповед. Независимо от периода и мястото, където е съставен сборникът, авторът е бил наясно, че по тези въпроси не е възможно съпоставяне нито с езическата, нито с християнската религия и това умело е избегнато от него. По-скоро той е целял именно на плоскостта на общочовешките ценности да подбере материята и казусите по нея така от Петокнижието, че да се получи пълен паралел с римскоправната уредба³⁷.

Накрая би могло да се уточни, че и понятието за закон според библейската традиция е твърде различно от римското, на при съставянето на *Collatio* това също деликатно остава на заден план. Повечето изследователи отбелязват, че терминът מִשְׁפָּט עִבְרָאִי, макар и буквално да се интерпретира като „еврейското право“, но съвсем не се счита за продукт на общата воля на еврейския народ, а по-скоро е утвърден в практиката обичай при прилагането на нормите с религиозен и морален характер, считани за предоставено и осветено от Бога предписание за живота на евреите. Особено в античния му вид това право на практика не се отграничава от Божествените предписания с религиозен или светски характер, тъй като цялостното поведение на хората е обусловено от техните вярвания и религиозен морал³⁸. Еврейското право е неразривно свързано с

³⁷ Вж. Oliver Sola, Op. cit., p. 11 ss.

³⁸ Вж. обобщено в статията на Lucrezi, F. Legge e limite nell'ebraismo. – In: Fundamina 20.2 (2014), p. 554–570.

религията и традицията, първоначално устно предавани, впоследствие записани като предписания от Бог Йехова в Петокнижието. Към тях към II–III в. се добавя писмения запис на устния закон, наречен Мишна (на иврит מִשְׁנָה, буквално „повторение“)³⁹, който заедно с Тората е предаден на Мойсей на планината Синай и според някои автори в съвкупност е означаван като „Мойсеево законодателство“. Всъщност в тях нормативния и наративния текст са така обвързани, че трудно може да се определи характерът на източника, но като цяло той се приема като *fons fontium* на древното еврейско право.

Накрая бих искала да уточня, че често използваното понятие *lex Iudaica* всъщност се отнася до специалните норми, предназначени да уредят привилегии или ограничения и като цяло особения статус на евреите в Римската империя, и допускане прилагането от римската публична власт на техните норми, считани за създадени от Бога.

Вторият масив от текстове, който е значително по-обширен, се определя като „Римски закони“. Във връзка с това също са необходими някои уточнения, които не винаги се правят в специализираната литература относно *Collatio* и се предполагат като известни. Обаче самото понятие за *lex* в римското право е полисемантично и има съществено развитие от архаичната до Юстиниановата епоха. Този термин (*lex*) има точно определено правно-техническо значение и то е твърде различно от еврейското понятие за закон най-вече поради светския му характер и възприемането му като резултат от дейността на хората, обединени в *populus Romanus Quirites*⁴⁰. По този начин се означават приеманите от комициите (народните събрания в Рим) актове, които са с нормативно съдържание и могат да се идентифицират като закони и в съвременния смисъл на думата. От тази гледна точка римските юристи определят закона не толкова като източник на правото или като съставен от правни норми, а по-скоро като продукт на волята на римските граждани, обединени в народни събрания. Така според Папиниан законът е творение на знаещите правото, което представлява общо предписание, прието в тържествена форма в резултат на взаимното съгласие на всички римски граждани⁴¹. Според Модестин основната сила

³⁹ Вж. Второзаконие, 6.7.

⁴⁰ За понятието за закон (*lex*) в смисъл на нормативен акт, но и на отделна норма вж. *Dictionnaire des Antiquités*, cit., t. 3, vol. 2, p. 1107 ss. Вж. и Костова, М. Правна филология: LEX (законът), сп. Съвременен право, кн. 3, 2004, 58–62.

⁴¹ Срв. *D. 1.3.1 (Papinianus libro primo definitionum) Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio.*

на законите е в това, че те повеляват, забраняват, разрешават или наказват⁴². По наративен начин същия възглед се възприема и от Цицерон⁴³. В аналогичен план в Дигестите Марциан цитира и становищата на гръцките философи, като се разкрива приемственост в съдържанието на термина⁴⁴. В Институциите на Юстиниан законът се определя като постановление на римския народ по предложение на консулите или магистратите, с което се разкрива и механизмът на приемане на римските закони от комициите⁴⁵.

В своето съчинение относно законите в Древния Рим бележитият френски романист André Magdelain отбелязва, че трябва да се прави разлика между понятието за закон и съвкупността от закони, означавана в съвременната теория като законодателство. И докато понятието е твърде неясно, с много противоречиви интерпретации, вкл. и у самите римски юристи, то римските закони, особено тези, създадени по времето на Републиката, са детайлно изучени в контекста на политическата история⁴⁶. Етимологическият анализ на термина отвежда към архаичната епоха, в която терминът се употребява във връзка с определени ритуали и солелно-религиозни действия и формули (*certa verba*), с които се създава подчинението на колективната воля, одобрено от боговете. Във връзка с това може да се открие единство в еврейската и римската концепция за закона на архаично ниво, и известна приемственост дори по отношение на *lex* като императорска конституция, предвид на схващането, че чрез нея императорът също претворява *iussum populi*.

⁴² Срв. D.1.3.7 (*Modestinus libro secundo regularum*) *Legis virtus haec est imperare vetare permittere punire.*

⁴³ Срв. Cic., *De Leg. I.6*: ... *Quae scripto sancit quod vult, aut jubendo, aut vetando.* Вж. и id., *De Leg., II.16.*

⁴⁴ Вж. D.1.3.2 (*Marcianus libro primo institutionum*) *Nam et Demosthenes orator sic definit: touto estin nomos, hw pantas anvrwpous prosykei peivesvai dia polla, kai malista hoti pas estin nomos ehurema men kai dwron veou, dogma de anvrwpwn fronimwn, epanorvwma de tw n hekousiwn kai akousiwn hamartymatwn, polews de sunvyky koiny, kav' hyn hapasi prosykei zyn tois en ty polei. Sed et philosophus summae stoicae sapientiae Chrysippus sic incipit libro, quem fecit peri nomou: ho nomos pantwn esti basileus voiw n te kai anvrwpinwn pragmatwn: dei de auton prostatyn te einai tw n kalwn kai tw n aisxrw n kai arxonta kai hygemona, kai kata touto kanona te einai dikaiwn kai adikwn kai tw n fusei politikwn zw n prostaktikon men hwn poiyeon, apagoreutikon de hwn ou poiyeon.*

⁴⁵ Срв. IJ 1.3.4. *Lex est quod Populus Romanus senatorio magistratu interrogante, veluti Consule, constituebat.* Вж. в този смисъл и становището на Капитон, цитирано от Авъл Гелий (Gell. X.20: *Generale jussum populi aut plebis rogante magistratu*). По повод на последното обаче са изразени становища, че се имат предвид закони не като нормативни актове, а като индивидуални постановления на комициите с оглед определянето на права или привилегии на отделни лица, овластяването на магистрати и пр.

⁴⁶ Magdelain, A. *La loi à Rome. Histoire d'un concept.* Paris, 1978, p. 9 ss.

Римските закони в *Collatio* са предадени по няколко начина. На първо място по отделните титули сборникът съдържа становища от съчиненията на петима от най-видните класически юристи – Улпиан, Паул, Папиниан, Гай и Модестин, а чрез техните позовавания – и на юристите от Ранния Принципат Лабен, Сабин, Прокул, Нераций Приск, Вибиан, Целз и Помпоний⁴⁷. Така е обхваната юриспруденцията от периода I–III в. При това са цитирани не само *responsae*, които по силата на създаденото от Август и утвърдено от Хадриан особено право на определени удостоени с него видни юристи да дават задължителни отговори по правни казуси⁴⁸, но и от други съчинения – *Sententiae, Definitiones, Regulae, De officiis proconsulis, Differentiae*, коментари по отделни закони, по преторския едикт и пр. И макар тези становища, които се определят като тълкувателни норми и им се придава законна сила едва с включването им в Дигестите на Юстиниан и утвърждаването на целия сборник като закон, към момента на създаването на *Collatio* те се възприемат като задължителни и се приравняват на законите по силата на *ius publice respondendi*⁴⁹. Във връзка с това подборът на петимата класически юристи, цитирани в сборника, е в пълно съответствие със Закона за цитиранията (*Lex Allegatoria*) от 426 г. на императорите Теодосий II и Валентиниан III, който придава задължителна сила само на техните становища. Това от своя страна е едно от основанията за по-късното датироване на създаването на *Collatio*, като се предполага, че авторът му е познавал този закон, който вече е имал утвърдено приложение⁵⁰.

⁴⁷ Относно класическите юристи, споменати в *Collatio* вж. накратко в приложението към Съпоставка. Цит. съч., а по-подробно в Domingo, R. (ed.) *Juristas universales: Juristas antiguos*. Vol. 1. Madrid 2004. Относно *Julius Paulus* вж. р. 204–208; *Domitius Ulpianus* – р. 208–211; *Emilius Papinianus* – р. 189–199; *Herennius Modestinus* – р. 214–216; *Gaius* – р. 179–184. Вж. и съответните рубрики за другите споменати юристи.

⁴⁸ Относно *ius publice respondendi ex auctoritate principis* вж. статията ми с това заглавие в *Ius Romanum*, 1 (2016), с. 54–81 на http://iusromanum.eu/documents/3250028/0/IusR_2015_1_Augustus_Entire_PDF.pdf/c2c8bbda-3673-487d-a90b-00da1cd28135

⁴⁹ Вж. относно значението и правната сила на *ius publice respondendi* монографията на Paricio, J. *Valor de las opiniones jurisprudenciales en la Roma clásica*. Madrid- México, 2001. Срв. и Помпоний в *D.1.2.49*. Гай и Папиниан ги включват на равно основание в източниците на правото: *IGai. 1.2. 2. Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium... 7. Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. quorum omnium si in unum sententiae concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis uicem optinet; si uero dissentiunt, iudici licet quam uelit sententiam sequi; idque rescripto diui Hadriani significatur; D. 1.1.7. pr. (Papinianus libro secundo definitionum) Ius autem civile est, quod ex legibus, plebis scitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit.*

⁵⁰ Вж. *CTh. 1.4.3 (Impp. Theodosius et Valentinianus aa. ad senatum urbis Romae) Post alia: Papiniani, Pauli, Gaii, Ulpiani atque Modestini scripta uniuersa firmamus ita, ut Gaium quae Paulum, Ulpianum et*

В тези становища е възпроизведено законодателството по дадената материя от републиканския период и Принципата, съответно и неговото развитие, а косвено – и сведения за прилагането му. В *Collatio* са цитирани комициални закони и един плебисцит (*Lex Aquilia*). Техният брой не е твърде голям – цитират се 10 закона, вкл. и Законът на Дванадесетте таблици, който се приема като първата кодификация на римското обичайно право: *Lex Aquilia de damno* (289–286 г. пр. Хр.); *Lex Voconia testamentaria (de mulierum hereditatibus)* (169 г. пр. Хр.); *Lex Fabia de plagiariis* (края на II – началото на I в. пр. Хр.); *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* (81 г. пр. Хр.); *Lex Cornelia de falsis* (81–79 г. пр. Хр.); *Lex Iulia de adulteriis coercendis* (17 г. пр. Хр.); *Lex Iulia de maritandis ordinibus* (18 г. пр. Хр.); *Lex Iulia de vi* (46 г. пр. Хр. или 17 г. сл. Хр.); *Lex Aelia Sentia* (4 г. сл. Хр.). Традиционализмът и консерватизмът на римската юриспруденция запазват това законодателство чак до Юстиниановата епоха, когато то е включено в Дигестите, така че не е удивително, че те се цитират и прилагат два века по-рано, когато се предполага, че е създадена *Collatio*.

Прави впечатление обаче липсата на позовавания на сенатусконсултите, макар и някои от тях да са относими към материята – предмет на Съпоставката. Това може да се обясни с факта, че законодателната функция на Сената към III в. и насетне окончателно е прехвърлена към принцепса и императорските конституции имат напълно самостоятелно място и правна сила, без да е необходимо да се използва механизма на *oratio principis* и обличането му в *senatusconsulta*, за да се счита за източник на правото⁵¹.

Към началото на следкласическия период като *leges* наред с комициалните закони вече се възприемат и императорските конституции (*constitutiones principis*). В Дигестите е запазена аргументацията за тяхната правна сила, основана на *imperium* на императора. Улпиан твърди, че „това, което принцепсът е постановил, има сила на закон“ и обосновава твърдението си с древната традиция, че народът (*populus*) с предоставянето на висшата военна и гражданска власт (*imperium*) прехвърля върху принцепса и своята законодателна компетентност – т. нар. *translatio*

cunctos comitetur auctoritas, lectionesque ex omni eius opere recitentur. Срв. в този смисъл и предходните две конституции на император Константин от 321 и 327 г. в CTh. 1.4.1-2. Вж. и подробното изследване на Fernandez Cano, A. C. La llamada „Ley de Citas“ en su contexto historico, Madrid, 2000.

⁵¹ Вж. монографията на Coriat, J. P. Le prince législateur. La technique législative des Sévères et les méthodes de création du droit imperial a la fin du Principat. Paris, 1997 и някои обобщения като рецензия за нея от Nasti, F. La tecnica legislativa severiana. – In: Labeo, 47 (2001), p. 284–300.

*imperii*⁵². Следвайки тази концепция, императорът издава разпореждания както с нормативен характер (*edicta*), така и решения по конкретни дела, придобили поради императорската юрисдикция сила на съдебен прецедент (*decreta*), както и тълкувания по правни въпроси, вкл. и във връзка с бъдещ или висящ процес по искане на заинтересовани честни лица (*rescripta*) или на съдии и администратори (*epistula*). Предвид по-специфичния характер на административните разпореждания (*mandata*), авторът на Съпоставката е подбрал конституции предимно от другите видове⁵³. В някои случаи те са цитирани като конкретно обвързани с даден казус, в други – като общо нормативно предписание или чрез коментар на юристите.

Като изключим едно спорно позоваване на конституция, която се приписва от Теодосиевия кодекс (конституцията на императорите Валентиниан, Теодосий I и Аркадий в *Coll. 5.3* от 390 г., която обаче не е включена в запазеното издание на Кодекса), повечето конституции са цитирани като включени в две частни компилации – *Codex Gregorianus* и *Codex Hermogenianus*. Те са създадени от имперски служители в края на III – началото на IV в. с основната цел да подпомогнат администрацията и съдиите на всички, вкл. и на по-ниските нива в тяхната дейност, тъй като към този момент ориентацията на правоприлагането в лавината от конституции, издавани в продължение на почти три столетия, създава особени затруднения. Макар и да не са частна инициатива, а очевидно по поръка или поне с одобрението на императора, тези кодекси не са обявени официално за единствено валидно и актуализирано законодателство. Но те имат съществено значение за познаване на приложимото право към епохата на създаването на *Collatio*. Начинът на тяхното цитиране насочва към извод, че те са били широко известни и масово прилагани⁵⁴. Предпо-

⁵² Срв. *D. 1.4.1. pr. (Ulpianus libro primo institutionum) Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. За видовете императорски конституции вж. D. 1.4.1.1 (Ulpianus libro primo institutionum) Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat. Haec sunt quas volgo constitutiones appellamus.*

⁵³ За видовете императорски конституции вж. Gaudemet, J. Note sure les techniques législatives du Bas-Empire. – In: *Liber amicorum. Etudes offertes a Pierre Jaubert*. Bordeaux 1992, p. 273–288; De Robertis, F., *Sulla efficacia delle costituzioni imperiali*, vol. II. *I rescripta principum*, vol. III. *Generalis specialis personalis constitution ius commune ius singulare privilegium*. – In: *Annali dell'Universita di Bari* 4 (1941), p. 281–374; Onore, T. *Emperors and lawyers*. 2e ed., Oxford 1994; De Marini Avonzo, F., *I rescripti nel processo del IV e V secolo*. – In: *Atar*, 11 (1996), p. 29–39; Сильвестрова, Е. В. *Lex generalis. Императорская конституция в системе источников греко-римского права V–X вв. н. э.* Москва 2007, 57–73.

⁵⁴ *Codex Gregorianus* се счита, че е съставен от неизвестен по занятие и длъжност Григорий или Грегориан по времето на император Диоклециан и в него са включени императорските консти-

лага се, че през IV в. и към началото на V в. наред с кодексите на Грегориан и Хермогениан са съществували и множество други компилации с практически характер, които са се прилагали предимно в провинциите и реално са обезсмисляли съществуването на невключените в тях конституции, които, следвайки римската традиция, не са отменяни официално, но поради различни съображения не са се прилагали (понякога дори и поради прекалената сложност на нормативните решения)⁵⁵.

Наричайки и тях „римски закони“, авторът на *Collatio* се опитва да представи римското право като единно творение на един народ, респ. на неговите законодателни органи, независимо от това как са се променяли те в отделните епохи. Във връзка с това може да се проследи идеята за трайното и неизменното в нормотворчеството, което от една страна е представено в Мойсеевото законодателство, а от друга, в разнородните от римскоправна гледна точка, но еднородни за страничния изследовател разпоредби от обективното римско право, съдържащи се в различни източници. Може да се предполага, че това е и целта на компилатора на *Collatio* – да разкрие универсалното в правото като система в защита на човешката личност и основните права в обществото при пренебрегване на особеностите в източниците, изказа, времето и мястото на създаване на отделните разпоредби. От тази гледна точка съчинението наистина има особено богато културно звучене.

Наред с това може да се направи извод и за характерните в следкласическия период от развитието на правото процеси на подмяна на автентичните норми с тълкувателни, за постепенно отдалечаване от тях-

---

туции от времето на Септимий Север – 196 г. до 295–305 г., вкл. и тези на самия Диоклециан и на другия тетрарх Максимиан. Въведена е известна систематика – споменава се, че сборникът е разделен на книги, а всяка книга – на титули по предметен признак, като те обхващат сходна материя. Малко по-късна е компилативната работа на Хермогениан или Хермоген, наречена „*Codex Hermogenianus*“. Предполага се, че инициативата за нея е предприета още по времето на Константин и представлява своеобразно допълнение на първата компилация. Кодексът съдържа конституциите на императорите Диоклециан и Максимиан и само една конституция на император Каракала. Според по-късни сведения в него са включени и конституции на императорите Валентиниан II и Валенс, с което датирането на неговото съставяне се измества след управлението на император Константин. Споменава се, че се състои само от една книга, разделена на титули. Срв. най-общо за двата кодекса у Smith W., *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, London, 1875, p. 301, който цитира други автори от началото на XIX в. Вж. и Corcoran, S. *The Gregorian and Hermogenianus assembled and shattered*. – In: MEFRA, 125 (2013), p. 285–304; Sperandio, M. U. *Sullo scopo delle codificazioni tardoantiche*, T. I: „Codices“ dell'età diocleziana. – In: AARC 17.2. (2010), p. 975–997.

⁵⁵ Срв. Sperandio, M. U., *Il codex delle leggi imperiali*. – In: *Iuris vincula. Studi in onore di Mario Talamana*, vol. VIII, Napoli, 2001, p. 97–126.

ното първоначално съдържание при запазване на принципните правни разрешения. В сборника е очевидна и известна вулгаризационна тенденция както при подбора на материята, така и при нейното систематично изложение⁵⁶. Текстовете обхващат само основните хипотези и тяхното по-елементарно развитие. Избегната е сложната казуистика, която може да се открие по същите проблеми в съчиненията на големите класически юристи. Изложението съвсем не е изчерпателно и при внимателен прочит остават неизяснени много правни проблеми. От друга страна то има несъмнени прагматични достойнства и е замислено с цел широкото му разпространение и използване в практиката, която особено в провинциите също се ориентира към по-опростена казуистика. Съдиите, които биха прилагали тези норми, често нямат нужната подготовка, нито пък прецизно и пълно извършена следствена работа преди да се произнесат по дадения казус. Трябва да се отчита и разнородния етнически състав на населението в провинциите, колизията на правни разрешения и локални правни системи и обичаи, които също трябва да бъдат преодолявани в съдопроизводството. Така авторът е подбрал общовалидното, универсалното, насоченото към защита на основните права и ценности на хората. Постигнати са две цели – от една страна, да се утвърди съответното правно разрешение като осветено от религията и богоугодно, а от друга – да се посочи липсата на противоречия между местното провинциално право, традициите на християнската общност и римското законодателство, което все пак е привнесено в региона като право на завоевателя. Във връзка с това именно сравнението на ниво закони, без особени подробности за техния вид и характер, служи и като средство за закрепване на законността,

⁵⁶ Вулгаризацията на римското право е схващана като отстъпление от задълбочените и многопластови интерпретации на правото от класическата римска юриспруденция и свеждане на правната наука до елементарни казуси, съответно опростяване на нормите и намаляване на правното творчество. Но тя не се разглежда само като негативна тенденция, тъй като богатата казуистика често е недостъпна за познаване и разбиране на всички нива на административната и правораздавателна дейност, а за нейните нужди са необходими по-елементарни норми, които да са ясни, непротиворечиви, без научни дискусии и противопоставяния, и в този смисъл тя се явява като своеобразно отражение на демократизацията на правото като елемент от античната култура и има позитивен аспект. Вж. по въпроса Carrie, J. M. *Antiquité tardive et démocratisation de la culture: un paradigme à géométrie variable*. – In: *Antiquité tardive*, 9 (2001) p. 27–46. Срв. и Gaudemet, J. *A propos du “droit vulgaire”*. – In: *Etudes de droit romain? V. I. Sources et théorie générale du droit*. Napoli, 1979, p. 483–514; Wieacker, F. *Diritto volgare e volgarismo. Problemi e discussioni*. – In: *AARC 4* (1981), p. 509–530; Talamanca, M. *L’esperienza giuridica romana nel Tardo Antico fra volgarismo e classicismo*. – In: *Le trasformazioni della cultura nella Tarda Antichità. Atti del Convegno internazionale di Catania*. Roma, 1985, p. 27–70.

за защита на правния ред и създаване на увереност в населението, че то се подчинява на общ правопорядък.

При анализа на структурата и съдържанието на *Collatio*, въпреки предположения апологетичен характер, прави впечатление, че библейският текст е изразен в редактиран вариант като Слова на Бога, но предадени чрез неговия първожрец Мойсей. Създава се впечатление, че нормите са негови повели, създадени въз основа на общото „нормотворческо оправомощаване“ от Бога (*Moyses Dei sacerdos haec dicit*). Така структурно и логически се постига известен паралелизъм с римските закони, създадени било от народа като титуляр на висшата законодателна власт, било от императора, оправомощен от народа да създава право чрез *translatio imperii*. Това предполага идеята на автора не само да представи единството на двете правни системи, като възхвали библейското законодателство, но и да обоснове универсалната им ценност, възможността за същностно и структурно адаптиране на еврейското право към римското и неговото съответствие с официалното законодателство на Империята.

Collatio изглежда, че не е позната и не е споменавана от публичната власт през IV–V в., когато се предполага, че е създадена. Това, а и самата структура на съчинението, насочва изследователите не само към утвърждаване на нейния частен характер, но и по-ограниченото ѝ разпространение, познаване и използване през този период – по-скоро в Западната част на Империята, където са запазени и трите копия, отколкото на Изток. Самата структура и съдържание са твърде специфични, непознати за никое друго съчинение от Късната Античност, и откриват възможност за множество хипотези относно авторството и предназначението на съчинението, които ще разгледам най-общо по-долу.

4. Епохата на създаване и авторството на *Collatio* през призмата на неговото предназначение

В повечето изследвания относно *Collatio* представянето на времето на компилирането му е обвързано на първо място с целта на създаването му. Като *communis opinio* се приема, че анонимният съставител си е поставял конкретна задача, която съвсем не е била строго научна или изцяло теологическа и апологетична. Всъщност от определянето на предназначението на съчинението и неговите адресати в повечето случаи се извеждат

изводите относно авторството и епохата на създаване. Самото съчинение обаче не дава възможност за категорични отговори.

Едва ли само темпоралният приоритет на Мойсеевия закон, създаден според традицията към XIV в. пр. Хр., е основание за избора на специфичната структура на съчинението. Представянето на библейските текстове, определяни като Мойсеев закон, при това поставени на първо място, създават внушение за изконния и първичен характер на това законодателство, което е в основата на всички други, вкл. и на римските закони. По-сложно е обаче да се отговори на въпроса кога, т. е. при какви условия, и защо е направено това.

По отношение на времето на съставяне на сборника има различни хипотези. Отделни становища аргументират създаването на сборника в един голям времеви диапазон – от епохата на Тетрархията (управлението на Диоклециан – 284–305 г.) до непосредствено предхождащите години от съставянето на Теодосиевия кодекс (438–439 г.) – почти столетие и половина, с особена историческа динамика, със сериозен религиозен преход от езичество и религиозна толерантност към евреите към християнство и единна държавна религия, съответно ограничения и забрани за другите религии в двете части на Империята. Отделно периодът е белязан с много политически реформи, промени в държавността и правото, в обществото и икономиката, дори в културен план. Така всяко датиране на съчинението е свързано с определена етническа и религиозна принадлежност на автора, предположения за неговото образование, социална позиция и пр., които на този мозаечен фон няма как да бъдат еднородни и съгласувани.

Относно датирането се оформят две основни групи автори, които определят въз основа на различни съображения създаването на *Collatio* било към края, било към началото на IV в. с различна прецизност на времеви период.

Към първата група обикновено се интерпретира и доразвива становището на Mommsen и Krueger, които се основават на тезата за апологетичния характер на съчинението, необходим в условията на въвеждането на християнството като държавна религия от император Теодосий I Велики. Те обаче представят едно твърде широко времево разположение на съставянето на *Collatio* между 390 и 436 г.⁵⁷ Пак в широки темпорални граници е хипотезата и на съвременния романист Luca Loschiavo, който

⁵⁷ Вж. Mommsen, Th. Mosaicarum et Romanarum legum collatio. In: Collectio librorum iuris anteiustiniani, p. 107–198.

обосновава авторството на Св. Августин (354–†430 г.) и счита, че съчинението вероятно е създадено в края на IV в.⁵⁸

В същия смисъл и други учени датират на *Collatio* в по-късен период: според Huschke към последното десетилетие на IV в., от края на IV в. и началото на V в. (390–438 г.) според Bluhme, Smits и Hohenlohe, според Hänel към двадесетте години на V в. или от петдесетте години на IV в. според Berger и Wenger. Малко по-ранно е датирането на съставянето на сборника от De Dominicis – преди 342 г., докато Solazzi приема, че е съставен преди 391 г.⁵⁹ Дискусията за датирането е допълнена от Cervenca⁶⁰ и De Francisci⁶¹, които считат съчинението свързано с управлението на Теодосий I Велики (379–395 г.). Крайното датиране всъщност е на първия откривател и издател на сборника Pithou, който го отнася към епохата на император Теодосий II – между 438 и 445 г., основавайки се на единствения текст в *Collatio* (*Coll.5.3. "Item in Theodosiano"*), в който се споменава Теодосиевият кодекс, влязъл в сила през 438 г. за Източната и 439 г. за Западната част на Империята. По-детайлният анализ, на който ще се спира по-долу, разкрива обаче, че текстът на конституцията, включена в *CTh. 9.7.6*, издадена от същите императори, не съответства на *Coll. 5.3.*, а позоваването на Теодосиевия кодекс вероятно е добавено към основния текст по-късно.

Това датиране е свързано с приемането като лема на еврейския произход на съставителя. Така Ostersetzer акцентира на отразената от автора на Съпоставката на библейското и римското право необходимост от доказване на близката аналогия между тях по повод на ограниченията по отношение на еврейските съдилища през 398 г. Rutgers⁶² също отнася съставянето на сборника към 394–398 г., като счита, че текстът е създаден тогава и няма основания за търсене на по-късни интерполации в някакъв предходен вариант, дори и да са използвани някакви компилации от началото на IV в. Според него той е създаден в условията на нарастваща заплаха за ограничаване на автономните юрисдикции в еврейските общ-

⁵⁸ Вж. Loschiavo, L. La legge che Dio trasmise a Mosè. Fortuna medioevale di un'operetta volgare. – In: *Rechtsgeschichte*, 2 (2003), p. 72–86.

⁵⁹ Вж. позоваването на авторите у Barone Adesi. *Op. cit.*, p. 11, n. 29–32.

⁶⁰ Вж. Cervenca, G. Ancora sul problema della datazione della 'Collatio legum Mosaicarum et Romanarum'. – In: *SDHI* 29 (1963), p. 253–176.

⁶¹ Вж. De Francisci, P. Ancora intorno alla 'Collatio legum Mosaicarum et Romanarum'. – In: *BIDR* 66 (1963), p. 97–101.

⁶² Вж. Rutgers, L.V., *The Hidden Heritage of Diaspora Judaism. Contributions to Biblical Exegesis and Theology* 20, Leiden 1998.

ности на Запад, но преди 429 г., когато е отменен еврейския патриархат, и е едно от последните апологетични съчинения без практическо значение, което е предназначено не толкова за еврейската общност, колкото за добронамерените към евреите езически и християнски среди на Запад, които имат влияние върху императора и евентуално могат да изразят някаква защита при нужда.

За датирането с оглед авторството и целта на съчинението интересни хипотези представят най-новите изследвания на Francesco Lucrezzi⁶³. Той обобщава различните становища и представя няколко хипотези за вероятното датиране на съчинението. Така според него първата възможна по-късна дата на съставяне е 390 г., когато императорите Валентиниан II, Теодосий I и Аркадий приемат закон срещу мъжката проституция, който отчасти съвпада с текста на Coll. 5.3. Възможно е съставяне и около 398 г., когато императорите Аркадий и Хонорий ограничават дейността на еврейските съдилища и ги превръщат в своеобразен доброволен арбитраж (*CTh. 2.1.10*), което от своя страна оправдава апологетичната цел на съчинението. Наред с това, тъй като за цитирането на Мойсеевия закон авторът очевидно не е ползвал латинския превод на Библията – *Vulgata* на Св. Йероним, публикувана през 406 г., е възможно съставяне преди тази дата, или пък след 426 г., когато е издаден Законът за цитиранията (*CTh. 1.4.3*) със задължителните становища на петимата класически юристи, включени в *Collatio*, или към 427 г., когато има сходен текст в т. нар. *Pseudo-Augustinus (Speculum quod fertur Sancti Augustini)*, или дори след 439 г. с оглед влизането в сила на Теодосиевия кодекс. Lucrezzi все пак приема, че по-вероятно е съставянето в края на IV в. предвид на използвания латински език, който е твърде различен по отношение на превода на библейските текстове и цитатите от юриспруденцията и императорските конституции. Той обаче не изключва и преработване на първоначалния

⁶³ Вж. цялостното изследване в 8 части, като във всяка от тях са представени аргументи относно датирането и авторството на *Collatio-Lucrezzi*, F. Studi sulla 'Collatio'. Parte I. L'uccisione dello schiavo in diritto ebraico e romano. Torino, 2001.; Parte II. La violenza sessuale in diritto ebraico e romano. Torino, 2004. Parte III. La successione intestata in diritto ebraico e romano. Torino, 2005, Parte IV. Magia, stregoneria e divinazione in diritto ebraico e romano. Torino, 2007; Parte V. L'asservimento abusivo in diritto ebraico e romano. Torino, 2010; Parte VI. Il procurato incendio in diritto ebraico e romano. Torino, 2012; Parte VII. Il furto di terra e di bestiame in diritto ebraico e romano. Torino, 2015; Parte VIII. Il deposito in diritto ebraico e romano. Torino, 2017. Вж. и ID. Sulle 'regulae iuris' in diritto ebraico. Omaggio a Reuven Yaron. – In: *Iura and Legal Systems*, 2 (2015), p. 33–41, ID. Lo straniero in diritto ebraico. – In: *AARC* (2017), p. 507–518; ID. A proposito di deposito, furto e giuramento nel libro dell'Esodo e nella 'Collatio'. – In: *Koinonia* 42 (2018), p. 3–15; ID. Il diritto ebraico tra i diritti dell'antico Oriente mediterraneo. – In: *Scritti in ricordo di Giovanna Mancini*. Lecce 2019, p. 489–508.

текст от края на VIII–IX в., като непосредствено след това са направени множество преписи, от които са запазените три манускрипти, свидетелстващи за една и съща писмена традиция и първообраз. Един от важните аргументи на Lucrezi е свързан с дискусията и преоценката на Декалога и на Мойсеевото право в теологията на Ранното Средновековие с оглед към стабилизацията на социалните отношения и засилване на политическата власт с оглед опазване на обществения ред и основните ценности и права на хората. Връщането към римскоправната традиция се вписва в ренесансовите идеи и рецепцията на римското право от глосаторите насетне в следващата епоха.

Втората група становища приемат по-ранна епоха на съставянето на съпоставката между Мойсеевото и римското право. Основната аргументация за датирането на *Collatio* към края на III – началото на IV в. и по-специално епохата на император Диоклециан и началото на управлението на император Константин се съдържа в съчинението на Edoardo Volterra от 1930 г. Аргументите за възможното написване на съчинението между 302 и 324 г. са в липсата на препратки към Евангелията или друга християнска литература, което от своя страна според него изключва авторството на християнин. Освен това използваните латински преводи на Мойсеевия закон не са по официалния превод на Свети Йероним – т. нар. *Vulgata*, създаден към 406 г., а по-скоро някакъв предходен вариант на латински от гръцки въз основа на гръцкия превод на Библията – *Septuaginta*, или дори авторски превод на латински от иврит. Volterra обосновава еврейския произход на автора с доброто познаване на Петокнижието, но и умелото му адаптиране и селектирането само на текстове, при това обработени, които да се съотнасят с римските закони. Той не допуска християнски произход на автора и поради цитирането като *ius romanum* само на текстове от закони, юриспруденция и императорски конституции от езическия период и пълното отсъствие на законодателство с прохристиянски разпоредби от Константин насетне. Той категорично приема цитирането на конституцията на Валентиниан II, Теодосий I и Аркадий от 392–394 г. като по-късна интерполация в текста.

В своята рецензия за съчинението на Volterra още същата година Levy⁶⁴ определя съставянето на *Collatio* между 296 и 302 г., като го свързва с Едикта срещу манихейството на Диоклециан. Изследвайки цитираните конституции в текста, той счита, че крайният момент на издаването на

⁶⁴ Вж. Levy, E. Review of Volterra. – In: ZRG 50 (1930), p. 698–705.

съчинението е 313 г., т. е. приемането на Миланския едикт за религиозната толерантност и за възстановяването на правата на християнските общини в Империята. *Collatio* според него е дело на евреи с определени политико-религиозни цели, създадена в периода 302–313, когато християнството все още не е законна религия за разлика от юдаизма. Авторът е искал да засвидетелства пълното съответствие на Мойсеевите и римските закони като основание за запазване на привилегиите, признати от римските императори от Август насетне на евреите⁶⁵.

Pugliese⁶⁶ също счита, че може да се приеме едно по-ранно датирание на съставянето на *Collatio*, като предполага, че целта на съпоставката е била да се състави практически наръчник за съдиите, които правораздават в населените с евреи провинции, които имат известна юрисдикционна самостоятелност, но по отношение на основните проблеми в наказателното право трябва да се адаптира прилаганото еврейско право към официалното римско законодателство. Едва ли обаче сборникът е съставен по поръка на императора или на провинциален управител. Тази трактовка насочва към възможното създаване на *Collatio* както в източните, така и в западните провинции на Империята. Напълно естествено се определя и адресатът на съчинението – еврейските общности, които се ползват с определени привилегии и свои съдии, но трябва да познават и прилагат и римското право и лесно да откриват съответните на Мойсеевия закон норми. Всъщност той поддържа не адаптирането на библейското към римското право, а точно обратното – на римското право с оглед допускащото прилагане и на еврейското право. Pugliese приема, че сборникът е бил широко използван сред евреите през целия IV в., а с оглед на новото имперско законодателство той е адаптиран и са добавяни или променяни отделни текстове. Така се оформя основната теория за първоначалното практическо предназначение на *Collatio* и неговото интерполиране в края

⁶⁵ За положението на евреите в Римската империя и законодателството относно тях вж. у Barone Adesi. Op. cit., p. 77–84 за периода на Принципата и p. 143–174 за законодателството от Константин насетне до средата на V в. Срв. и Rabello, A.M. Sui rapporti fra Diocleziano e gli Ebrei. – In: AARC, 2 (1976), p. 156–197; ID., The Legal Condition of the Jews in the Roman Empire. – In: ANRW 2.13, Berlin, 1980, p. 662–762; Mendels, D. A Split Jewish Diaspora: Its Dramatic Consequences. – In: Journal for the Study of the Pseudepigrapha, 16.2 (2007), p. 91–137; Juster, J. Les Juifs dans l'Empire Romain, Leur condition juridique, économique et sociale I-II. Paris, 1914; Linder, A. The Jews in Roman Imperial Legislation. Detroit, 1987; ID. The Legal Status of the Jews in the Roman Empire. – In: S. T. Katz (Ed.), The Late Roman – Rabbinic Period. Cambridge, 2006, pp. 128–174.

⁶⁶ Pugliese, G. A Suggestion on the Collatio. – In: Festschrift Reuven Yaron. Israel Law Review 29 (1995), p. 161–171.

на IV в. с апологетична цел в условията на една вече християнизирана империя.

Въз основа на също така задълбочено анализиране на цитираните в текста императорски конституции А. Masi заключава, че той е написан преди 315 г., тъй като е невъзможно в *Collatio* да се открият несъмнени свидетелства за познаване на законодателството след 315 г.⁶⁷. Според него не е безспорен еврейският произход на автора, но се предполага, че той има добри правни познания, към които се адаптира библейският текст.

Обобщено Barone Adesi⁶⁸ представя тезите на различни романисти в периода след издаването на съчинението на Volterra през 1930 г. до наши дни. Така Scherillo, който подкрепя тезата на Levy относно авторството и целите, датира съчинението между 302 и 315–320 г. и не по-късно от 320 г. Подобно отнасяне към епохата на Константин аргументират и Niedermeyer, който я датира преди 323 г., Wieacker, който я счита съставена след 315 г. и повечето италиански романисти, които се придържат към ранното датиране: между 315–320 г., което е обобщено от според Lauria⁶⁹. Някои хипотези за съставяне в по-ранните години на IV в. и след 324 г. се обосновават с предполагаемото предназначение на *Collatio* да утвърди християнската вяра от епохата на Константин насетне, както и с позоваването на Хермогениановия кодекс, който се счита за съставен между 314 и 324 г.⁷⁰. Приемайки като *communis opinio* еврейския произход на автора, това датиране е свързано с тезата за насочеността на съчинението както към езичниците, така и към християните в една все още разнородна в религиозен план държава⁷¹.

С оглед затрудненията при датирането все повече са изследванията, в които се приема първоначална и последваща една или няколко редакции на текста. Според Schulz определянето на периода на съставяне на *Collatio* е възможно само след детайлно изследване на включения библейски текст, който е доста различен от оригиналните текстове в Тората. Той предполага развитие на първоначалния текст, съставен в началото на IV в., в следваща епоха, когато са добавени цитатите от Мойсеевия закон⁷². Така може да се

⁶⁷ Masi, A. Contributi ad una datazione della 'Collatio legum Mosaicarum et Romanarum'. – In: BIDR, 3 (1961), p. 285–321.

⁶⁸ Вж. Barone Adesi. Op. cit., p. 14 ss. и цитираните от него автори.

⁶⁹ Lauria, M. "Lex Dei". – In: SDHI 51 (1985), p. 257 ss.

⁷⁰ Volterra. Op. cit., p. 3 ss.

⁷¹ Вж. Barone Adesi. Op. cit., p. 14.

⁷² Вж. Schulz, F. History of Roman Law, Oxford 1946, p. 313.

оформи хипотезата, че ако първоначално сборникът е имал практическо предназначение във връзка с правораздаването, то апологетиката относно Мойсеевия закон и еврейското законодателство се е добавила по-късно с оглед отстояване привилегиите на евреите в една вече напълно християнизирана в края на IV – началото на V в. среда.

В този смисъл, при комплексен анализ на историческата обстановка, Срасо Ruggini изследва следкласическата обработка на *Pauli Sententiae*, от която се предполага, че са взети римските разпоредби в *Collatio*, като отнася някои изменения и допълнения в нея към периода след Диоклециан. Тя счита, че окончателното редактиране на текста във вида, в който е в ръкописите, е не по-късно от 385 или 394 г. от римски еврейин и е предназначен за нехристиянските малцинства в Западната част на Империята – евреите и езическата аристокрация, която все още е със силно влияние на Запад. Авторката приема, че дори първоначално да е имало някакъв компилативен текст с римски закони, той е съществено изменен и допълнен с оглед установяването на християнството като държавна религия в края на IV в. Липсата на препратки към законодателството на т. нар. християнски императори, т. е. след Константин е обяснена с тяхната трудна адаптация и сравняване към Мойсеевия закон⁷³.

Според отделни автори, които разглеждат съставянето на *Collatio* предимно с апологетична цел с оглед желанието на автора да разграничи евреите, които не са подложени на гонения и чиито привилегии са потвърдени от императора, от християните, то може да се датира на диоклециановата епоха (294–305 г.) и най-вече към нейния край, когато гоненията срещу християните достигат своя апогей⁷⁴.

Тази теза е обобщена и в изследванията на един от най-задълбочените изследователи на древноеврейското право – Rabello, който приема съставянето на съчинението между 294 и 313 г. (приемането на т. нар. Милански едикт) с оглед съществуващото към тази епоха отношение към евреите, но допуска и втора редакция след приемане на християнството

⁷³ Вж. Cracco Ruggini, L. Ebrei e Romani a confronto nell'Italia tardoantica, in Italia Judaica. Atti del I convegno internazionale, Bari, 18–22 maggio 1981, Roma 1983, p. 39 ss.; както и ID. Pagani, ebrei e cristiani: odio sociologico e odio teologico nel mondo antico, in Gli Ebrei nell'Alto Medioevo. Spoleto 1980, цитирана от Barone Adesi. Op. cit., p. 17 s.

⁷⁴ Вж. тези становища по-долу относно авторството на *Collatio*.

и нарастващото негативно отношение към тези привилегии в края на IV и началото на V в.⁷⁵.

Обобщение на схващанията относно епохата на създаването на съчинението се съдържат във фундаменталното изследване на Barone Adesi – юрист, теолог, философ, с класическо образование и православен религиозен сан на архимандрит от Ватопедския манастир в Света гора и един от последните ученици на Volterra⁷⁶. Той подчертава, че за определяне датирването на *Collatio* специално внимание трябва да се насочи към целите, преследвани от неизвестния съставител. В монографията си авторът представя една цялостна картина на религиозното законодателство и отношението между религия и право в епохата на император Константин, както и в предходната епоха на Ранната Империя след издаването на *Constitutio Antoniniana* (212 г. сл. Хр.), с която всички жители на Римската империя се приравняват на римски граждани, вкл. и евреите. Разглежда се като отправна точка отношението към евреите в Римската империя и за генезиса на религиозното законодателство, което се променя значително от Константин насетне, както и се създава нова конотация между християните и евреите. С противопоставянето на *lex Christiana* и *lex Iudaica* изглежда основателно становището, че с *Collatio* се дава отговор на необходимостта от законодателна защита, почувствана от евреите като следствие от процеса на християнизация на Империята. В този контекст може да се разглежда и датирването на сборника, но вече допълнен и променен, към втората половина на IV в. и през първата на V в.

Може да се отбележи също, че фактът на съпоставянето на библейските норми със съчиненията на петимата юристи, определени като задължителни за съдиите според Закона за цитиранията от 426 г. (*Lex Allegatoria – CTh. 1.4.3.*), не означава непременно съставяне на *Collatio*

⁷⁵ Rabello, A. M. Alcune note sulla “Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum” e sul suo luogo d’origine – In: Scritti sull’Ebraismo in memoria di G. Bedarida, Firenze, 1966, p. 177–186; ID. Sull’ebraicità dell’autore della “Collatio legum Mosaicarum et Romanarum”. – In: La Rassegna mensile di Israel 33 (1967), p. 339–349; ID. On the “Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum”. – In: Annual for Jewish Law, Shenaton ha-Mishpat ha-Ivri 1 (1974), p. 231–262 (на иврит); ID. Sui rapporti fra Diocleziano e gli Ebrei – In: AARC 2 (1976) p. 156–197; ID. The Legal Condition of the Jews in the Roman Empire. – In: ANRW, T. 2. 13, Berlin 1980, p. 662–762; ID., La datazione della “Collatio legum Mosaicarum et Romanarum” e il problema di una sua seconda redazione o del suo uso nel corso del quarto secolo. – In: “Humana Sapit”. Études d’Antiquité Tardive offertes à Lelia Cracco Ruggini, Carrié, J. M., Lizzi Testa, R. (Eds.), Turnhout, 2002, p. 411–422; ID., Determining the Date of Collatio legum Mosaicarum et Romanarum: the Problem of its Second Recension or its Use in the Fourth Century. – In: For Uriel. Studies in the History of Israel in Antiquity Presented to Professor Uriel Rappaport. Jerusalem, 2005, p. 385–414.

⁷⁶ Вж. Barone Adesi, G. L’età della Lex Dei. Napoli, 1992.

към тази дата, тъй като се приема, че е отразена една практика, създадена значително време преди това⁷⁷. Несъмнено е, че тези юристи са най-авторитетните към края на III в., техните съчинения не само са с широко разпространение, но отчасти са и модифицирани и вулгаризирани за полесната им употреба в правораздаването.

Във връзка с определяне на авторството се разгръща дискусиата относно характера и целта на съставяне на това необичайно, дори уникално съчинение, съдържащо съпоставка на две твърде различни и темпорално, и субстанциално правни системи. По-голямата част от учените се обединяват около еврейския произход и принадлежността на автора към еврейската диаспора поради познаването на библейското право в неговия автентичен вид, липсата на позовавания на Новия завет, на християнската литература и на законодателството на прохристиянско настроените римски императори през IV в., както и на непосредствените нужди от такова апологетично представяне на връзката между библейското и римското право. Така всъщност апологетиката се извежда на преден план и сякаш се игнорира практическата насоченост на съчинението. По тази причина и повечето автори определят създаването на *Collatio* в края на IV и началото на V в., когато привилегиите и самостоятелната юрисдикция на евреите са били значително ограничени. Предположението, че авторът е евреин от Рим, който си поставя за цел да аргументира запазването на съществуващото по-благоприятно отношение към еврейската общност на Запад в условията на все по-нарастваща заплаха за нея от християнството, обявено за официална религия и фаворизирано от императорите. Именно в Рим има значителна еврейска общност, но и правни школи, в които авторът е получил добро образование и познаване на римското право, използвани при съставянето на съчинението.

Не може обаче да не се открият аргументи и за апологетика в по-ранната епоха, съответно и за търсене на авторството сред християните. В условията на драматичните събития за католическата Църква, про-

⁷⁷ Прието е, че *Lex Allegatoria* обобщава практиката, датираща още от времето на Константин, да се придава задължителна сила на съчиненията само на най-известните класически юристи с *ius publice respondendi*, което от своя страна подкрепя една по-ранна датировка на *Collatio* преди началото на V в. Относно *Lex Allegatoria* вж. Paricio, J. Sulla c. d. Legge delle citazioni. – In: Labeo, 47 (2001) p. 301–307. Особено интересни са констатациите за предходното законодателство на император Константин, с което се поставя началото на определянето на задължителната сила на становищата само на петимата класически юристи – вж. De Robertisf. M. Un precedente costantiniano alla cosiddetta Legge delle citazioni del 426 di Teodosio II e Valentiniano III. – In: SDHI, 64 (1998) p. 245–252.

вокирани от множеството еретични движения, се провеждат няколко църковни събора с цел заклеяване и ограничаване на ересите. Това оказва влияние на християнските автори от епохата, които се стремят чрез апологетични съчинения да отстояват чистотата на християнската вяра според Символ верую, прието на първите два вселенски събора в Никея през 325 г. и в Константинопол през 381 г. И макар такава апологетика да не е поставена на преден план, тя се внушава от цялостната структура и редакция на сборника и подбора на материята, която е тълкувана. Предполага се, че по-късните допълнения в текста, взети от Второзаконие и Левит, вероятно включени след 390 г. от евреин, който може би е живял на Запад (може би и в Рим), за да демонстрира популярността на *Collatio* в еврейските среди⁷⁸. Следователно в този смисъл се приема двойно или по-точно последователно авторство на различни лица с оглед различните цели на съчинението.

Не може да не се отбележат и хипотезите на първите изследователи на *Collatio*, които водени от господстващите през XVI в. религиозни възгледи веднага се ориентират към приписване на авторството на християнин. Така още Pithou, който открива първия манускрипт с текста, го приписва на юриста от III в. Licinius Rufinus, но по-късно анализът се насочва към друг автор със същото име – Tyrannius Rufinus, известен и като Руфин от Аквилея (Rufinus Aquileiensis), който е познавал добре както еврейското, така и римското право по време на дългото си пребиваване в Палестина и контактите си с юристи от Бейрутската правна школа. Според Dirksen, Savigni, Hyamson авторът е християнин, при това от висшия клир и участващ в църковната юрисдикция, но съчинението няма практическо предназначение, а по-скоро е апологетика за произхода на светските закони и правораздаването от Божията воля и повели⁷⁹.

Паралелно някои от първите изследователи на публикувания ръкопис оформят като *communis opinio* авторството на християнин, което води до приписването му на Arcadius Carisius, един от първите християнски юристи. Тази хипотеза може да се обвързва с предположението за създаване на *Collatio* в края на III и началото на IV в., като се има предвид, че според някои автори неговото творчество е след Модестин и преди Хермогениан, т. е. отнася се към епохата на Диоклециан или ранното уп-

⁷⁸ Вж. по-специално *Coll.5,3,1; 6,7,1* и *7,1,1*, в които се подчертава, че Мойсеевият закон предшества римските закони.

⁷⁹ По този въпрос вж. Volterra. Op. cit., p. 18–19.

равление на Константин. Изповядването на християнството от юриста в този период не е безспорно установено, а неговите съчинения, включени в Дигестите, не дават потвърждение на подобно схващане⁸⁰.

При по-късното датирание на ръкописа към края на IV в. и с оглед на текста от Мойсеевия закон, който е на латински, авторството се приписва и на Свети Йероним. Той в периода 383–406 г. прави превод на Библията от гръцки и еврейски на латински език, известна и под името *Vulgata*. Но сведенията от биографията на Свети Йероним не насочват към познаването от него на действащото право, а обстоятелството, че е пребивавал в Трир и някои от другите центрове с известни правни школи в Източната империя не обосновава придобиване на по-задълбочени правни познания, каквито са включени в *Collatio*.

Conrat приема, че несъмнено авторът е с християнска принадлежност и дълбок познавач на библейския текст, а съчинението му е адресирано към римските юристи, които трябва да го познават и прилагат наред със законите на светската власт⁸¹.

Rudorff аргументира авторството на сборника на Свети Амброзий като епископ на Милано, за когото в един сирийски Номоканон се съдържат сведения, че император Валентиниан II му възлага да състави сборник със закони за ползване от местните власти⁸². Един от аргументите в полза на

⁸⁰ Това становище господства през XVI в. – вж. Volterra. Op. cit., p. 23. Aurelius Arcadius Charisius е къснокласически юрист, един от последните с известни имена след Модестин, споменат в Дигестите като началник на отдела за жалбите и петициите (*magister libellorum*) на императорската канцелария, който познава добре императорските конституции. Вж. за него Piacente, D.-V. Aurelio Arcadio Carisio, un giurista tardoantico. Bari, 2012.

⁸¹ Conrat, M. Hieronymus und die Collatio Legum Mosaicarum et Romanarum. – In: Hermes 35 (1900), p. 344–347, цитиран от Barone Adesi. Op. cit., p. 9, n. 20, който разглежда *Collatio* в контекста на правната култура на Запад в Късната Античност – вж. ID. Zur Kultur des Römischen Rechts im Westen des Römischen Reichs im vierten und fünften Jahrhundert nach Christi. – In: Mélanges Fitting. Vol. I, Montpellier 1907, p.p. 299 ss.

⁸² Rudorff, A. F. Ueber den Ursprung und die Bestimmung der Lex Dei. – In: Abh. Kön. Akad. W. Berlin, Berlin 1868, цитиран от Barone Adesi. Op. cit., p. 9, n. 18. Свети Амброзий (330 (340)–397 г.) е юрист и администратор, епископ на Милано, богослов и проповедник, един от четирите велики латински отци на Църквата, *doctor ecclesiae*. Амброзий получава високо образование в Рим и от 370 г. работи като юрист в префектурата на Сирмиум (дн. Сремска Митровица, Сърбия), а след това и като правен съветник на префекта на Италия – Петроний Проб, християнин, с богата политическа и управленска кариера, един от най-влиятелните представители на римската патрицианска аристокрация. В сложните времена на управлението на Валентиниан I Амброзий е назначен за префект на Северна Италия (Лигурия и Емилия Романа) с резиденция в Медиоланум (дн. Милано), има завиден авторитет и е избран за епископ през 374 г., където посвещава много усилия на борбата против арианството и за чистота на християнската вяра. Особено значими са отношенията му с император Теодосий Велики, които преминават от пълно разбирателство и хармония между светската и църковната власт в противопоставяне през 395 г., когато Амброзий

тази теза е, че в монографията на Амброзий *De officiis ministrorum*, считана за наръчник за църковните служители, е разгледан обширно и влогът, който е единственият частноправен въпрос, включен в титул X (*De deposito*) на *Collatio*. Освен това аргументи се извеждат и от биографията на Амброзий, който има високо правно образование и завидна кариера на римски висш администратор, познава задълбочено римското право и в рамките на своята компетентност го прилага и в своята светска, и църковна служба.

Хипотезата за християнското вероизповедание на автора е свързано основно с факта, че и за юдаизма, и за християнството разпоредбите с правен характер в Стария завет са от голямо значение и със задължителен характер, макар и те да се отнасят предимно за материалното наказателно право. Съпоставянето на библейското и римското право е с цел да се обоснове общото правораздаване въз основа на тези норми – по-скоро от епископалната юрисдикция (*episcopalis audientia*), създадена през IV в. и с широко развитие в Ранното Средновековие⁸³. В този аспект се насочват изследванията след откриването на втория и третия ръкопис на *Collatio* в началото на XIX в., които установяват при разделянето на произведението на 16-те титула, че те принадлежат към една и съща ръкописна традиция и очевидно са имали широко разпространение в Северна Италия, където този вид правораздаване е масово прилагано. След разграничаването на християнството от юдаизма съчинението определено е запазено именно като необходимо и полезно за християнската общност, което насочва както към авторството, така и към целта на създаването му. Основно в тази насока е изследването на Bluhme, към което се присъединява и Savigny с обобщение, че *Collatio* е предназначена и използвана в църковни среди в Ранното Средновековие.

налага епитимийно наказание на Теодосий Велики и сина му Аркадий за убийството на 7000 разбунтували се граждани на Солун при т. нар. Солунско клане. Под влияние на неговия голям авторитет императорът се подчинява и приема покаянието. Амброзий е автор на значителни теологични съчинения, поезия и религиозни химни. Подробно вж. Paredi, A. *San Ambrogio e la Sua Età*. Milano, 1960; Казаков, М. М. Епископ и империя: Амвросий Медиоланский и Римская империя в IV веке. Смоленск, 1995.

⁸³ Има се предвид възлагането от страна на публичната власт на юрисдикционни функции на епископите предимно по семейни и наследствени въпроси – вж. монографията Cimma, M. R. *L'episcopalis audientia nelle costituzioni imperiali da Costantino a Giustiniano*, Torino 1989; Vismara, G. *La giurisdizione civile dei vescovi (secoli I–IX)*. Milano, 1995, както и по-новите изследвания на Cuena Boy, F. J. *La episcopalis audientia de Constantino a Juliano el Apostata*. – In: SDHI, 82 (2016) p. 117–175; Puliatti, S. *Le funzioni civili del vescovo in età giustiniana*. – In: *Athenaeum*, 92 (2004), p. 139–168; Caron. P. G. *I tribunali della Chiesa nel diritto del tardo impero*. – In: *AARC* 11 (1996), p. 245–263.

5. Хипотезите за първоначалната редакция и последващите изменения в текста на *Collatio*

Струва ми се, че е непосилна задача да се обобщят всички становища относно авторството, целите и начина на създаване на Съпоставката, които са твърде разнородни. Но в търсене на разрешението на загадката на съставянето на *Collatio* може да се подкрепи една по-нетрадиционна теза, основана на достиженията и тълкуванията на огромната плеяда от учени, посветили изследванията си на този късноантичен текст. Като изходна позиция може да се приеме, че първоначално съчинението е създадено с практическа насоченост – да подпомогне правораздаването, предимно по наказателни дела и по въпроси от най-голямо значение за утвърждаване на законността и реда в Империята – защитата на живота, честта, имуществото на поданиците, независимо от тяхната етническа и религиозна принадлежност. Включените в сборника римскоправни норми съвсем не разгръщат императорското законодателство и юриспруденцията по дадените теми, а дават само най-ясните и лесни за прилагане норми, които да послужат за по-ниските нива на правораздаване и да се познават от всички, най-вече в една не-римска среда в провинциите. Подобна характеристика имат и другите следкласически обработки на правната материя с практически цели, които като цяло са израз на тенденцията за вулгаризиране на правото, възприемана не само в негативна, но и в позитивна насока⁸⁴. С влизането в сила на официалните кодификации и най-вече след забраната на Юстиниан да се създават брeвиарии и коментари на Дигестите, Институциите и Кодекса много от тези текстове са унищожени⁸⁵.

⁸⁴ Принципно тази тенденция се счита за упадък на блестящите разрешения на класическата римска юриспруденция, отстъпване от традициите и генетичните основи на римското право и пр. Наред с това обаче вулгаризацията има и позитивно влияние върху правото, като го прави по-достъпно за познаване и прилагане и поставя основите за унифицирането му на базата на императорското законодателство. По-подробно вж. студията на Wieacker, F. *Diritto volgare e volgarismo. Problemi e discussioni.* – In: AARC 4 (1981) p. 509–530, както и Gaudemet, J. *A propos du “droit vulgaire”.* – In: *Etudes de droit romain, V. I. Sources et théorie générale du droit.* Napoli, 1979, p. 483–514; Talamanca, M. *L’esperienza giuridica romana nel Tardo antico fra volgarismo e classicismo.* – In: *Le trasformazioni della cultura nella Tarda antichità. Atti del Convegno internazionale di Catania, 27 settembre – 2 ottobre 1982.* Roma, 1985, p. 27–70; Carrie, J. M. *Antiquité tardive et démocratisation de la culture: un paradigme à géométrie variable.* – In: *Antiquité tardive*, 9 (2001), p. 27–46.

⁸⁵ Отчасти представа за този вид правна литература имаме от *Fragmenta Vaticana, Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti, Libro Syro-Romano.* Вж. Arcaria, F. *Le fonti di produzione del diritto romano. Epoca classica e postclassica.* Catania, 2001.

Използвайки изцяло или като идея или основа такъв сборник от една по-ранна епоха, с добро познаване на следкласическата обработка на съчиненията на Паул и Улпиан и частните кодификации с императорските конституции, напълно е възможно *Collatio* да е имало една първоначална редакция в IV в., която е по-скоро с прагматична, отколкото с апологетична насоченост, тъй като в този период религиозната толерантност, наследена от римляните от езическия период, допуска не само различните вероизповедания, но и редица привилегии и самостоятелни юрисдикции на отделните народи в рамките на Империята. Процесът на унифициране на законодателството с императорските конституции е много по-продължителен от еднократния акт на обявяване на римско гражданство за всички поданици на територията на империята с *Constitutio Antonana* от 212 г. Основавайки се на необходимостта от адаптиране на локалните правни системи към римското право, както и на прилагането на римското право в една различна етническа, културна и религиозна среда, анонимният автор е търсел полезността на едно такова съчинение и то е имало своето значение в практиката както на Изток, така и на Запад предвид на широката диаспора на евреите в Римската империя.

Приемайки такава позиция, не може да не се отбележи, че има основание твърдението за втора редакция на първоначалния текст, за да се адаптира към една нова политическа реалност, в която апологетиката би могла да вземе приоритет над прагматичните цели на съчинението, но те не бива да се отхвърлят изцяло предвид на възможностите за използването му в *episcopalis audientia*.

Основанията ми за тези твърдения са в интерпретацията на няколко фрагмента от сборника, които са обширно дискутирани, но въпреки това не се достига до единно становище. А според мен те са от съществено значение, ако се приеме т. нар. двойно авторство на текста на *Collatio* или наличието на основен текст към края на III – началото на IV в. и неговата последваща, включително неколкостепенна обработка по времето на Теодосий Велики, в началото на V в. и дори по-късно, в Ранното Средновековие, когато сборникът е използван от висшия клир както за практически, така и за теологични цели.

Особено дискуссионно е съдържанието на *Coll.5.3.*, което значително се различава от общия текст и където към наказанията за хомосексуални действия, предвидени в *Pauli Sententiae (Coll.5.2.)*, се добавя позоваване

на конституцията на императорите Валентиниан, Теодосий и Аркадий към викария на диоцеза Ориент⁸⁶, издадена в Рим на 30 април 390 г.

Coll. 5.3. Item Theodosianus Imp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius Augg. Ad Orientium vicarium urbis Romae. 1. Non patimur urbem Romam, virtutum omnium matrem, diutius effeminati in viros pudoris contaminatione foedari et agreste illud a priscis conditoribus robur fracta molliter plebe tenuatum convicium saeculis vel conditorum inrogare vel principum, Orienti carissime ac iucundissime nobis. ... Prop. Pridie Id. Maias Romae in atrio Minervae.

Също Теодосиев кодекс. Императорите Августин Валентиниан, Теодосий и Аркадий към викария на (диоцеза) Ориент, (в конституцията) издадена в Рим. 1. Най-скъпи за Ориента и най-мил за нас, не приемаме градът Рим, майка на всички добродетели, да се петни повече поради заразяването на мъжа с женствено чувство, та грубата сила на древните основатели, лесно сломявала някога плебса, да бъде изложена на изтънчени подигравки, (оскърбайки) и вековете на основателите, и тези на принципите... Постановена ден преди майските иди (30 април) в атриума на Минерва.

Валентиниан II управлява от 375 до 392 г., Теодосий I Велики – от 379 до 395 г. и съвместно с него и синът му Аркадий – от 383 до 395 г. Очевидно е използването на автентичен текст на конституцията на тримата августини, управлявали съвместно в края на IV в. В предходния параграф, макар и в него да е цитиран текст от *Pauli Sententiae*, се съдържа хвалебствие и подчертаване на пълното съответствие на „конституцията на император Теодосий“ (макар в *Coll.5.3.* тя да се счита издадена от тримата съимператори-августини) с Мойсеевия закон:

⁸⁶ Диоцезът Ориент е част от едноименната префектура и обхваща Египет с Киренаика, Сирия и Киликия и се управлява от викарий според новата *териториална* структура на Империята и разделянето ѝ на две части с реформите на Диоклециан.

Coll. 5.2. Paulus libro sententiarum II. sub titulo de adulteriis. 1. Qui masculum liberum invitum stupraverit, capite punietur. 2. Qui voluntate sua stuprum flagitiumque impurum patitur, dimidia parte bonorum suorum multatur nec testamentum ei ex maiore parte facere licet. Hoc quidem iuris est: mentem tamen legis Moysi imperatoris Theodosii constitutio ad plenum secuta cognoscitur:

1. Който е насиллил свободен мъж пряко волята му, се наказва със смърт. 2. Който търпи по своя воля блудство и позорно безчестие, се наказва с отнемане на половината от имуществото му и не му се позволява да завещава повече от тази част (останалата половина). **Разбира се, това е правното положение и е известно, че смисълът на конституцията на император Теодосий следва изцяло Мойсеевия закон.**

Цитирането на конституцията (*Coll.5.2.*), която би трябвало да предшества, а не да следва този текст, може да се приеме като белег за по-късното му добавяне, както и евентуално на цялата конституция.

Освен това в началото на *Coll.5.3.* има израз „Item Theodosianus“. Според някои автори това е позоваване на самият император Теодосий I, независимо, че веднага след това е посочено, че конституцията е издадена от тримата съимператори. Ако се приеме обаче, че има аналогия с позоваването на Грегориановия или на Хермогениановия кодекс (напр. „Item Gregorianus“ в *Coll.1.8.*; *Coll.6.5. Hermogenianus sub titulo de nuptiis* и др.), това според Barone Adesi е по-скоро като позоваване на Теодосиевия кодекс, съставен доста по-късно, при император Теодосий II (438 г.)⁸⁷. Самата конституция обаче е от периода 383–390 г. Не може да се приеме препратката към кодекса за безспорна, тъй като там се съдържа конституция от същите императори до същия адресат и издадено в Рим по това време (*CTh.9.7.6*), но със съществени разминавания между нейния текст и този в *Coll.5.3.* В нея се наказват всички случаи на хомосексуални действия с изгаряне на клада⁸⁸.

⁸⁷ Barone Adesi. Op. cit., p. 160–161.

⁸⁸ *CTh.9.7.6 Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius aaa. Orientio vicario urbis Romae. Omnes, quibus flagitii usus est, virile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia (nihil enim discretum videntur habere cum feminis), huius modi scelus spectante populo flammis vindicibus expiabunt* (Всички лица, които имат срамния обичай да приемат мъжкото тяло като създадено като женско, да им се наложи наказание за това, че се считат от друг пол (тъй като те изглежда считат, че с нищо не се различават от жените), то като се разкрие това престъпление, да се изгорят публично в отмъстителни пламъци.).

Следователно има основание да не се приемат тези текстове като безспорно доказателство за съставянето на *Collatio* в Теодосиевата епоха (края на IV в.). Ако се доверим на анализа, направен от Barone Adesi⁸⁹, че първоначалната редакция на *Collatio* е към края на III или най-късно началото на IV в., т. е. епохата на Константин, трябва да се предполагат по-скоро поне два етапа на редактиране на сборника и добавяне на текстове с оглед на актуалното законодателство на Късната империя и адаптирането му към нуждите на религиозната политика както през V и VI в., така и в Ранното Средновековие, както предполага и Lucrezzi.

На второ място, при анализ на съдържанието на текстовете в титул VI (*De incestis nuptiis*) също се откриват някои противоречия, които не се съдържат в цялостния текст на *Collatio*. Така например по-близо до библейския текст от Второзаконие, 27:20-23 и Левит 18:12-13 и 16-17 са проклятията срещу инцестните връзки и содомията. Но те са включени в края на титула и сякаш са добавени след предходните текстове от Григориановия и Хермогениановия кодекс и съчиненията на Паул, Улпиан и Папиниан – едно систематично отклонение, което несъмнено насочва към интерполиране. Началният текст на *Coll.6.1* е много по-кратък в сравнение с *Coll.6.7*:

*Coll.6.1. Moyses dicit: 1. Qui-cumque concubuerit cum muliere uxore patris sui, pudenda patris sui detexit, mortem moriantur ambo: rei sunt. 2. Et quicumque concubuerit cum nuru sua, mortem moriantur ambo: rei sunt.*⁹⁰

Мойсей казва: 1. Който легне с жена, която е съпруга на неговия баща, (и така) позори своя баща, да се накажат със смърт и двамата: виновни са. 2. И който легне със своята снаха, да се накажат със смърт и двамата, виновни са.

Параграф 7 обаче има и твърде различна редакция от другите позовавания на Мойсеевия закон:

⁸⁹ Вж. изводите у Barone Adesi. Op. cit., p. 173–174.

⁹⁰ Левит, 20:11,12.

*Coll.6.7. Idem dicitur in eos, qui incestas nuptias contraxerunt. Maledicti tamen sunt omnes incesti per legem, cum adhuc rudibus populis ex divino nutu condita iisdem adstipulantibus sanciretur. et utique omnes maledicti puniti sunt, quos divina et humana sententia consona voce damnavit. **Lex divina sic dicit: Lex divina e sic dicit: 1. Maledictus, inquit Moyses qui concubuerit cum uxore patris sui; et dicit omnis populus: fiat, fiat...***

Същото се казва за тези, които са сключили кръвосмесителен брак. Обаче всички така опетнени от кръвосмешение, са прокълнати по силата на закона, понеже, основан по божия воля, той и досега е в сила у непросветените народи, които са съгласни с него. И винаги са наказвани всички прокълнати, които божествената и човешка мисъл единодушно е осъдила. **Божият закон казва така:** Прокълнат е, казва Моисей, който ляга с жената на своя баща; и целият народ казва: да бъде (прокълнат), да бъде...“

В самото начало терминът “*idem*” не е ясно дали се отнася до вече цитираното правило от Мойсеевия закон в §1, или до римските закони в § 2–6. Но отклонението от първоначалната схема на текстовете е още една индичия за последващо обработване на първоначалния текст или, както смята Schultz, добавяне на библейските текстове към римския първоизточник. Вероятно целият титул е бил преразглеждан, защото подобни редакционни отклонения се съдържат и в началото на *Coll.6.4.*, където е направено обобщение относно **рескриптите** на императорите Диоклециан и Максимиан, включени в Грегориановия кодекс, но те не са цитирани, а текстът продължава с позоваване на **едикт** на същите императори от 1 май 295 г.:

Coll.6.4. Gregorianus libro quinto sub titulo de nuptiis exemplum litterarum Diocletiani et Maximiani Impp. talem coniunctionem graviter punire commemorat. Exemplum edicti Diocletiani et Maximiani Augg. et Constantii et Maximiani nobilissimorum Caesarum...

Грегорианов кодекс, в книга 5, под титула „За браковете“ споменава пример от писмата на императорите Диоклециан и Максимиан, че такава връзка се наказва тежко. Пример от едикта на Августите Диоклециан и Максимиан и на най-благородните Цезари Констанций и Максимиан...

Подобна непрецизност относно вида на императорските конституции не е несъмнен белег на слаба правна култура на автора, а по-скоро до стремеж за допълване на текста с най-значимото от императорското законодателство – конституцията под формата на едикт, който е с всеобща задължителна сила.

На трето място отклонения от общата структура се откриват и в началото на титул VII, посветен на крадците и наказанията за кражба (*De furibus et de poena eorum*), който започва с извеждане на нормите на Закона на Дванадесетте таблици преди Мойсеевия закон:

Coll.7.1.. Quod si duodecim tabulae nocturnum furem quoquomodo, diurnum si aut ensi se aut telo defenderit, interfici iubent: scitote, iuris consulti, quia Moyses prius hoc statuit, sicut lectio manifestat. Moyses dicit: 1. Si perfodiens nocte parietem inventus fuerit fur et percusserit eum alius et mortuus fuerit hic, non est homicida is, qui percusserit eum. 2. Si autem sol ortus fuerit super eum, reus est mortis percussor et ipse moriatur.

Ако законите на Дванадесетте таблици заповядват да се убие нощен крадец по всякакъв начин, а дневен крадец, ако дръзне да се защитава с оръжие, **то трябва да знаете, юристи**, че Мойсей е постановил това по-рано, както преданието ни открива. Мойсей казва: 1. Ако крадец бъде заварен нощем да подкопава стена, и някой го удари и той умре, не е убиец този, който го е ударил. 2. Но ако слънцето е било изгряло над него, убиецът е виновен и да бъде той самият умъртвен⁹¹.

Този текст е особено интересен от няколко позиции. На първо място е поставено правилото относно наказанието, предвидено в най-древна и най-авторитетна кодификация на римското цивилно право – *lex Duodecim tabularum* от 450 г. пр. Хр., наричана от Тит Ливий *fons omnis publici privatique iuris*⁹². То е характерно за всички антични законодателства. В случая обаче то е коментирано по начин да се изтъкне по-древния произход на Мойсеевия закон, който предвижда подобна уредба, при това тя е предадена така, че да изглежда по-точна от наказателноправна гледна точка. Освен това римският закон е представен непълно и неточно, при

⁹¹ Изход 22:2,3.

⁹² Вж. и *D.1.2.2.5-6*.

това и като предание, обобщено във формата на *lex*, каквото всъщност наистина представлява, но е възприемано така едва в романистиката в Новото време⁹³.

Наред с очевидната апологетика на Мойсеевото право, от което повечето автори правят извод за еврейския произход на автора на *Collatio*, в текста се съдържа и своеобразно реторично обръщение към юристите, от което също се правят изводи за това, че той не принадлежи към кръга на юристите (*iurisconsultes, iurisprudentes*) и демонстрира елементарна правна култура⁹⁴.

Това обръщение обаче може да се тълкува и по друг начин – било че е възможно авторът така да се обръща към своите колеги, било като практикуващ юрист или участник в *episcopalis audientia* да се разграничава от теоретиците, наричани понякога *iurisconsultes*. В хода на съдебната процедура в Късната Империя подобни обръщения са характерни при *recitatio* на нормативните текстове, на които се позовават страните или съдът. Възможно е също подобно обръщение да разкрива и евентуалните адресати на работата и да дава указания за проблемите, поставени пред юристите в условията на една космополитна етнически среда, с различни правни обичаи, законодателства и практика, обединени в рамките на Римската империя, като конкретната цел на автора е да покаже сходството на нормите за защита на личността и имуществото във всички правни системи.

Разбира се, апологетичната страна на съчинението в този и предходния текст са доста очевидни и сякаш стремежът е да се подчертае, че универсалният закон, наречен *Lex Dei* и предаден и запазен чрез *Lex Mosaica*, е в основата на римското законодателство, чиято кулминация е Законът на Дванадесетте таблици. Утвърждавайки по този начин, че няма разлика между двете нормативни системи, авторът на сборника внушава и задължението за спазването им както от поданиците на Империята от всички етноси, така и от имперските администратори и съдии.

Отбелязва се и един четвърти фрагмент, в което може да се открие някакво последващо изменение на първоначалния текст или да се съдържат имплицитно указания за епохата на създаване на *Collatio*. В титул XIV

⁹³ Относно Закона на дванадесетте таблици, които се явяват обобщение на действащото към средата на V в. пр. Хр. обичайно право вж. Пиперков, Т. Законът на дванадесетте таблици и конфликтът между патриции и плебеи. – В: Съвременно право, 5 (1999), 34–46 и цитираната там литература.

⁹⁴ Вж. Schulz, *Collatio* 2, цитиран от Barone Adesi. *Op. cit.*, p. 159, като той в n.14, *ibid.* счита, че това не е категорично доказуемо.

относно тези, които отвлечат хора (*De plagiariis*) в текста от коментара на Улпиан по *Lex Fabia*, съдържащ се в книга 9 от съчинението му „За задълженията на проконсула“, накрая се посочва:

Coll.14.3.6. Sciendum tamen est ex novellis constitutionibus capitali sententia plagiatores pro atrocitate facti puniendos: quamvis et Paulus relatis supra speciebus crucis et metalli huiusmodi reis inrogaverit poenam.

Все пак трябва да се знае, че според новите конституции тези, които отвлечат хора, трябва да се наказват със смъртна присъда заради жестокостта на деянието: макар и Павел в по-горе описаните случаи да е предложил за такива обвиняеми наказание разпъване на кръст и осъждане на работа в рудниците.

Препратката е към *Pauli sententiae*, които се цитират в *Coll.14.2.*⁹⁵, като съчинението на Улпиан в оригиналния му вид предхожда темпорално този източник. Отделен аргумент е, че нито стилистично, нито смислово текстът в § 6 съответства на становището на Улпиан, който е един от най-прецизните юристи и не би се позовал общо на конституции, без да посочи императора, който ги е издал. Така в предходните параграфи на *Coll.14.3* той цитира изрично конституциите на император Антонин Пий (император от 138 до 161 г. сл. Хр.).

Тази редакция на текста обаче подчертава основното правило на Мойсеевия закон, което е кратко, ясно и еднозначно – смърт за всички слу-

⁹⁵ Има се предвид сборника от анонимен автор, наречен *Pauli Sententiae* или *Sententiae Receptae (ad filium)*, а също и *Sententiae pseudo-paoline* (означавани съкратено *PS*), който съдържа кратки текстове, изведени вероятно от съчиненията на Юлий Павел, но и на други класически юристи. Предполага се, че той е съставен в 5 книги, съдържащи едновременно и наказателно, и частно право, в края на III и началото на IV в. в Северна Африка. Счита се за един от основните текстове на следкласическата юриспруденция, създаден в духа на вулгаризацията на правото и след съставянето на *Codex Gregorianus* и *Codex Hermogenianus*. В две конституции – на Константин от 328 г. и на Валентиниан III (*C.Th.1.4.2* и *3*) изрично е установена задължителна сила на *PS* при разглеждането на съдебни спорове, а Паул е един от петимата автори, чиито становища са задължителни според Закона за цитиранията (*Lex Allegatoria*) от 426 г. Сборникът съдържа опростени и кратки текстове по основните институти, предназначени както за основни правни познания, така и за съдебната практика на по-ниските нива, без казуистика и теоретизиране. Заедно с *Epitome Gai, Regulae Ulpiani* и *Tituli ex corpore Ulpiani*, които са следкласически обработки на съчиненията на Гай и Улпиан, *PS* са известни чрез позоваванията на тях в други, подобни на *Collatio*, сборници (*Fragmenta Vaticana, Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*) и т. нар. „варварски закони“ (*Lex Romana Visigothorum, Lex Romana Burgundionum*) и интерпретациите на императорските конституции от Теодосиевия кодекс. Вж. по-специално Ruggiero, I. *Ricerche sulle "Pauli Sententiae"*, Milano, 2017.

чаи, „когато някой отвлече човек в Израел“ (*Quicumque plagiaverit quemquam Israel et vendiderit eum, morte moriatur*). В Римското право смъртната присъда е обоснована с особената жестокост на престъплението (*pro atrocitate criminum*), което всъщност променя основния и най-важен статус – *status libertatis*. Подобна аргументация може да се изведе от някои конституции на Диоклециан или на Константин, което от своя страна насочва или за по-късно съставяне на сборника, или за допълнение към евентуална по-ранна редакция, защото е изрично посочена темпоралната дистанция между разрешенията у Улпиан, според *Pauli Sententiae, novellae, constitutiones*.

Повечето съвременни изследователи на *Collatio* въз основа на отклоненията от основната структура на изложението в тези немногобройни, но все пак съществени текстове, в различна степен на увереност твърдят, че в имало първоначален вариант и последващи допълнения и изменения. Приема се обаче за безспорно, че независимо от наличието на три открити ръкописа, те принадлежат на една и съща традиция на съставяне и разпространение и едва ли са създадени първоначално по-късно от средата на V в. въз основа на един вече променен текст, ако се приеме хипотезата за съставянето му още в Диоклециановата епоха. Но наред с това се поставят няколко въпроса:

1. изясняване на причините и целите на първоначалния съставител или съставители на съчинението, което е твърде необичайно и няма друг открит аналог, както и идентифицирането на епохата на тяхното дело, евентуално етнос, занятие, религиозна принадлежност.
2. причините и целите, съответно и необходимостта от преглед, евентуални изменения и допълнения, авторството и периодът, в който са направени.

Често за разрешаването на тези проблеми се преекспонират отклоненията от основната структура, които са очевидни в *Coll.5.3, 6.7* и *7.1*. Особено внимание се обръща на ораторското обръщение в *Coll.7.1* в смисъл на *lectio*, с което съчинението се видоизменя с оглед адаптирането му за съдебната практика, каквото не е било първоначалното му предназначение. Тогава остава открит въпросът дали всъщност изначално съставянето на такова съчинение е било само с апологетична цел и за доказване на превъзходството на Мойсеевия пред римските закони, а впоследствие тя е използвана с друга политическа и религиозна мотивация, както и кога е придаден практическия характер на сборника.

Ако се направи съпоставка на съдържанието, цитирането на Мойсеевия закон е във връзка с определянето на основната материя, към която се добавят много по-подробните римскоправни разрешения, при това с акцент върху санкциите и процедурата за налагането им при осъществяване на определените престъпления, детайлизацията на формата на вината, различните деяния, както и диференцирането на наказанията според социалния статус на извършителите – типично за обществото и правото на Късната империя, но абсолютно непознато за традиционното еврейско законодателство. Всъщност структурата на съчинението следва най-общо тази част от Декалога, която е посветена на отношенията с ближния и това е подредено в първите 14 титула на съчинението, но при една нова, различна и за еврейското, и за римското право систематика. При това следва да се има предвид, че Мойсеевия закон е еднакво възприеман както от християнската, така и от иудейската общност и техните религии.

Ако се приеме първоначалното съставяне на съчинението от еврейски автор, то се поставят веднага няколко възражения:

1. не се включват първите заповеди от Декалога, които са основата на юдаизма и са в самото начало на Тората, фундаментът на религията и на Мойсеевите закони, върху които би следвало да се гради апологетиката. Това обаче би означавало от една страна противопоставяне на традиционното езичество, в чиито условия е създадено класическото право и много от императорските конституции, на които се позовава авторът в текста, както и на християнството в една епоха, когато отношението на римската публична власт към евреите постепенно изгубва традиционната за езическия период толерантност.

2. нарушаването на поредността на заповедите и във втората част на Тората, като се следва по-скоро систематиката на наказателноправните разпоредби, включени в Дигестите и поставящи на първо място защитата на човешкия живот и чест. Значително по-късното включване на текстове относно чистотата на вярата, при това в доста по-различен контекст, също насочва разсъжденията към отричане на изцяло еврейското авторство на сборника.

3. липсата на каквито и да е позовавания към равинските източници, посочено от най-акуратните изследователи на текста, макар че Декалога съвсем не е поставен на приоритетно място спрямо другите норми, съдържащи се в Светото писание. Няма и препратки към други книги на от Стария Завет, които не са включени в Петокнижието, но при единството

на християнската концепция на старозаветния канон може също да се полемизира доколко авторът е евреин или християнин.

Някои автори считат, че има сериозни разминавания между хипотезите на налагане на смъртно наказание, които са различни в християнството и при евреите. Оформя се една концепция за преследване на деянията според римските закони, но при сравнение и с Мойсеевите закони, според които е налице нарушение на *Lex Dei*, възприеман като универсален хуманен закон. Това може да се възприеме и като опит за преодоляване на забраната според Талмуда евреи да участват в процеси пред имперските съдии, т. е. да се излезе от схемата на привилегированото отношение на римляните към еврейската общност, основано на тяхната религия, и да се търси път към консолидация на населението в Империята, включително чрез преодоляване на религиозните различия. Една такава санкционна политика напълно отговаря на политическия контекст на епохата през IV в.

Интересно е обаче отношението към законодателството на Константин и самия него, считан за първия християнски император, който не е споменат във връзка с новите конституции (*novellae leges*) в *Coll.14.6*.

Някои хипотези относно първоначалната редакция на текста насочват вниманието към познаването на традициите на римската законодателна техника. Това е отбелязано например в *Coll.5.3*, където и датирането, и мястото на издаване на конституцията следват изцяло римския модел. От това се правят изводи, че авторът е живял в Рим и е имал достъп до държавния архив, при това не инцидентно, а по служба. Той обаче е направил допълнение във вече съставен текст, защото ако би имал такъв достъп от самото начало, цялостната редакция на текста би била друга. Но най-близката до момента на съставянето конституция, при това веднага след *Coll.5.3*, е в *Coll.15.3* едиктът на Диоклециан срещу манихеите. Ако работата обаче се приписва на евреин, живеещ в Рим по времето на Диоклециан, то тогава не може да се обясни какво толкова го вълнува антиманихейството, при това конституцията е публикувана в Александрия. Barone Adesi отбелязва, че е напълно обясним интересът на еврейската общност към новото религиозно законодателство на Тетрархията и началото на гоненията срещу християните и преследването на други религиозни течения, насочени срещу римските закони, макар и Диоклециан все още да запазва известно фаворизиране към евреите⁹⁶.

⁹⁶ Barone Adesi. Op. cit., p. 165 ss.

Един съществен аргумент относно авторството, приписвано на евреин, живеещ в Рим, се извежда от факта, че липсват сведения за автономия на еврейската общност в началото на IV в. и по-специално правораздавателна автономия, както е прието в някои елинистични градове на изток и в Палестина. От тази позиция е обяснимо да се търси път към „примиряване“ на Мойсеевото законодателство и римските закони в областта на наказателното право, като се доказва общочовешката значимост и липсата на сериозни религиозни противопоставяния да се прилагат римските закони като напълно съответни на *Lex Dei*. В този смисъл може да си приеме и текста на *Coll. 16.4.*, съответен на политиката на религиозна толерантност, декларирана в Миланския едикт, която обаче дава отражение върху цялото право.

Ако се приеме римският произход на автора, то вероятната му цел е била да разкрие трайното, универсалното, общото в правото като система в защита на човешката личност и основните права в обществото, при пренебрегване на особеностите в източниците, изказа, времето и мястото на създаване на отделните разпоредби. От тази гледна точка съчинението наистина има особено богато културно звучене.

Ако се приеме, че *Collatio* е съставена по времето на Диоклециан, то целта ѝ е от една страна да потвърди лоялността на евреите в Рим към държавната политика, но от друга – без да отстъпва от правните принципи на Тората. По този начин при съчетаване на практическата и апологетичната цел евреите се опитват да се дистанцират от християните и другите религиозни течения, преследвани като враждебни на *Romanitas*, и да отстояват своята привилегирована и защитена позиция в държавата. Тя е потвърдена от законодателството на император Константин⁹⁷.

След обявяването на християнството за държавна религия по времето на император Теодосий I Велики пред евреите в Римската империя се поставят нови заплахи, които очевидно публичната власт не може или не желае да неутрализира⁹⁸. Евреите често са поставяни на едно ниво с апостати и еретици и преследвани от църковните институции или от самите християни. Това води някои автори до извод, че *Collatio*, ако не съставена, то поне е допълнена в периода 380–391⁹⁹. С това се цели също постигане на две цели: утвърждаване на легитимността на *lex Iudaica*, идентифицирана

⁹⁷ Blanchetiere, F. L'evolution du statut des Juifs sous la dynastie constantinienne. – In: Crise et redressement dans les provinces europeens de l'Empire, Strasbourg, 1983, 127–141.

⁹⁸ Това е общоприетата теория, свързана с прогласяването на Солунския едикт съвместно от императорите Теодосий I (за Източната част) и Грациан и Валентиниан II (за Западната част) на 28 февруари 380 г. Вж. Guinot, J. N. Empire chrétien et église aux IVe et Ve siècles. Paris, 2008, p. 70 ss.; Di Mauro Todini, A. Aspetti della legislazione religiosa del IV secolo, Roma, 1990, p. 117 ss.

⁹⁹ Cracco Ruggini, L. Ebrei e romani a confronto nell'Italia tardoantica, in Italia Judaica, Atti Cong. Int. (Bari 18-22 maggio 1981) 2, Roma 1983, p. 38–65.

с Мойсеевия закон, чийто божествен произход се признава и от християни, и от евреи, и пълното съответствие на нормите от Декалога с официалното римско законодателство (*lex Romana*).

Тук обаче може да се открие известно противоречие, което насочва по-скоро към по-ранния произход на съчинението, тъй като в него е цитирана класическата римска юриспруденция и рескриптите на императорите от езическия период, а не на християнските императори. Това аргументира и хипотезата за създаване на сборника в Рим, където в края на IV в. все още има силна езическа аристокрация, а позициите на християнските императори не са безусловно стабилизирани¹⁰⁰. Така едно вече съществуващо съчинение се адаптира към новата политическа, религиозна и социална реалност, като допълненията са свързани именно с постепенното налагане на християнството в цялата Империя към края на IV и началото на V в. В този аспект може да се тълкува текстът накрая на Coll.5.2 относно конституцията на Теодосий I в титюла *De stupratoribus*, издадена в Рим, и цитирането ѝ в Coll.5.3, разгледани по-горе. Недвусмислено и настоятелно е подчертано пълното съответствие на Мойсеевия закон с управляващия към дадения момент император Теодосий, който обаче е август на Източната империя, макар и да пребивава в Рим, откъдето издава конституция, адресирана до викария на диоцеза Ориента, т. е. за Египет, Сирия и пр. области в Източната империя. Някои автори дори оценяват допълнението не само като апологетика, но и като ласкателство към „силния на деня“ император: „Разбира се, това е правното положение и е известно, че смисълът на конституцията на император Теодосий следва изцяло Мойсеевия закон“ (*Haec quidem iuris est: mentem tamen legis Moysi imperatoris Theodosii constitutio ad plenum secuta cognoscitur*), последвано от текста на самата конституция, която неслучайно е приписана също еднолично на Теодосий I (*Coll.5.3*). Освен че се подчертава, че тази конституция е известна (*mentem tamen ... cognoscitur*), т. е. би могло да се приеме и съставянето на този текст в *Collatio* в една по-късна епоха. По отношение на това престъпление сведенията за законодателството от V в. насетне не показват съществени отклонения, така че подобна хипотеза изглежда също приемлива.

Трябва да се отбележи и още една тенденция, на която обръща внимание Dalla. Ако не се надценява влиянието на Свети Амброзий върху император Теодосий, то аргументите за защита на Рим като „майка на

¹⁰⁰ Вж. обобщенията на Barone Adesi, G. *Primi tentativi di Teodosio il Grande per l'unità religiosa dell'Impero*. – In: AARC 3 (1979), 47–55 и цитираната там литература, както и цитираните от него съчинения на Cracco Ruggini, L. *Pregiudizi razziali, ostilità politica e culturale, intolleranza religiosa nell'impero romano*. – In: *Athenaeum*, 46 (1968), 139–152; ID. *Pagani, ebrei e cristiani: odio sociologico e odio teologico nel mondo antico*. – In: *Gli Ebrei nell'Alto Medioevo*, Spoleto 1980.

добродетелта“, на добродетелите на мъжкия пол (*pudor viri* и *hospitium virilis animae*) съществуват и в езическия период, т. е. те не са специфични само за християнството и не почиват изцяло върху религиозна основа. Дали възраждането на елементите от древната традиция за негативно отношение към съзнателното подменяне на характеристиките на пола в случая е използвано за насочване на вниманието към репресиите – това не може да се твърди със сигурност. Dalla предполага също, че включването на тези разпоредби е свързано с политиката на императора да ограничи пасивната хомосексуалност в Рим, като използва за това вече утвърдените правила от по-старото законодателство¹⁰¹.

Всъщност в епохата на Теодосий, макар и да се прокламира запазването на някои от привилегиите за евреите, останали след ограниченията от предходните императори, като цяло тяхното положение в Империята се влошава както на Изток, така и на Запад и това е причината вероятно да се търси масовото преписване и разпространение на *Collatio*, както и внасянето на допълнения в него все с оглед отстояването на двете цели – прагматичната и апологетичната, посочени по-горе.

Може да се добави и аргументът, че със съставянето на Теодосиевия кодекс и влизането му в сила и за двете части на Империята през 439 г., единствено валидни и в сила остават конституциите, които са включени в него от епохата на Константин насетне (*CTh.1.1.5-6*). И макар да липсва конституция с посочения в *Coll.5.3*. текст, с препратката „*Item Theodosianus*“ авторът на *Collatio* сякаш се е опитал да узакони присъствието на Мойсеевия закон сред задължителните норми в сила за империята в този период и отклоненията от *CTh.9.7.6*. Такава хипотеза обаче ни препраща към първите десетилетия до средата на V в. като евентуален период на съставяне на сборника, а не само на неговото „осъвременяване“.

Всъщност запазването на ръкописите на *Collatio* не само след издаването на Теодосиевия, но и на Юстиниановия кодекс и прилагането им в следващите векове е доказателство за неговата ефективност, което пък от своя страна обяснява ревизирането и редактирането на първоначалния текст с оглед на конкретните условия в по-новата епоха, в която християнството вече е официалната и господстваща религия в Империята, както на Изток, така и на Запад, вкл. и в създадените на нейната територия варварски кралства. И ако се възприеме особената трайност на *Lex Iudaica*, то сборникът,

¹⁰¹ Dalla, D. *Ubi Venus mutatur. Omosessualità e diritto nel mondo romano*, Milano, 1987, p. 166 ss., цитиран от Barone AdesI. *Op. cit.*, p. 169 s. Въсъщност разпоредбата в *Coll.5.3*. не съответства на Левит, 20:13, като Мойсеевият закон в тази му част е по-близо до конституцията на Констанций в *CTh.9.7.5*.

съдържащ съпоставката на Мойсеевия и римските закони, се явява не толкова апологетичен, колкото практичен инструмент както за защита на евреите, предимно на Запад, но и за стабилност на политиката на Рим и папата по отношение на универсалните ценности, съдържащи се в Стария завет и светското законодателство.

6. Заключение

Един от най-значимите съвременни изследователи на Съпоставката на Мойсеевия закон и римските закони – Volterra, отбелязва, че *Collatio* е съставено с такава систематична прецизност и твърдо следвана методика, които граничат със съвременните сравнителноправни научни изследвания¹⁰². Наред с това несъмнено авторът си е поставил определена цел или дори повече от една, създавайки това уникално съчинение. Предприемайки научното предизвикателство да се обобщят достигнатите изводи от цяла плеяда учени и да се потърси разрешаването на загадките относно неговото авторство, датиране и предназначение, ние се изправяме пред необходимостта да проследим сложните отношения и развития на обществото, религията, държавността и правото в Късната античност. И каквото и разрешение да открием – по-значително или по-скромно, на тези фундаментални въпроси, най-общо може да приемем, че сме изправени пред труда на един или няколко автори, които са познавали добре както правото, така и религията, усещали са пулса на своето време, имали са философия за ежедневно и вечното, за светското и духовното. Те не само са разбирали непосредствената необходимост, заплахи, тенденции, ползи и пр. в дадения исторически момент, а са имали усет за универсализма в правото, съпоставили са го с религиозно-етичните и традиционни норми. Като обобщение на тематиката, на начина на излагането ѝ, на внушенията и заключенията, които се налагат от текста на *Collatio*, може да се открие и потвърждение на становището на Хермогениан – юристът, който създава връзката между класическото право и неговата следкласическа интерпретация, че цялото право е създадено в полза и в името на човека: *hominum causa omne ius constitutum sit* (D.1.5.2.).

¹⁰² Volterra. Op. cit., p. 7.